

Család és identitás

A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában

Bevezető

A nemzetnek mint értékalapú közösségnek a határai annál lazábbak, átjárhatóbbak, minél kevésbé érvényesül a társadalomban a nemzeti-etnikai alapú kategorizáció. Épp e kategorizáció, a közösséget körülvevő „külvilág” ítélete és előítélete folytán válhat a szilárd nemzeti-etnikai identitás a társadalmi kohézió akadályává, ha a nemzeti-etnikai közösségek társadalmi-gazdasági helyzetét is meghatározza.

Ha viszont az ilyen kategorizáció nem kizáró, kirekesztő, akkor a laza közösségi határokon át az átjárás bizonyos mértékben természetes a társadalmi folyamatok egész sorának esetében, így a házasság, a család vonatkozásában is. Hiszen a nemzeti-etnikai identitás, bármilyen mélyen beleágyazódott a személyiség mélyrétegeibe, mégsem az egyetlen, és jórészt az aktuális körülményektől befolyásolva, sokszor nem is az első, nem is a legmarkánsabban megmutatkozó a csoportkötődések sorában. Ugyanígy akkor, amikor a nemzetek között nincsenek kiélezett konfliktusok, a csoportok, közösségek szerkezete is viszonylag szilárd, hiszen tagjaik számára a csoport biztonságot ad, segít eligazodniuk a világ dolgaiban, s inkább segíti, mintsem gátolja az egyén másfajta csoportérdekeinek érvényesítését.

Mindez érvényes a vegyes házasságok vonatkozásában is.

Természetes, hogy az emberek túlnyomó többsége nemzeti-etnikai tekintetben homogén házasságban él, hiszen e legintimebb közösség a szellemi-kulturális értékrendben, a világszemléletben való osztozást is feltételezi. Ugyanakkor a térségünkben a nemzeti identitás egyik legszilárdabb pillérét képező nyelv a kommunikációnak nem csupán mechanikus formája, hanem a tartalom, a gondolkodás szerkezetének meghatározója is.

Emellett az is természetes, hogy az esetek bizonyos hányadában a családi közösségek kialakulásában más csoportkötődések, vonzalmak, affinitások felülírják a nemzeti-etnikai meghatározottságot, és vegyes házasságok alakulnak ki. A kér-

dés csak az, hogy ez az átjárás milyen irányú, milyen indíttatású, és milyen egyéb jellemzőket mutat.

Mi jelentheti tehát a vegyes házasságok problematikusságát a nemzeti-etnikai identitás vonatkozásában?

Két szempontra kell rámutatni, két megközelítés alapján érdemes a vegyes házasságok jelenségét vizsgálni.

Az egyik szempont a nemzetállamnak mint első számú aktornak a szerepe. A vegyes házasság jelensége akkor válik problematikussá, ha az állam tudatosan felhasználja az asszimiláció gerjesztésére, a nemzeti-etnikai kisebbségi közösségek bomlasztására.

A másik szempont a vegyes házasságok jelenségének mint a nemzetek közötti viszonyok mutatójának az értelmezése. Ez annyit jelent, hogy a vegyes házasságok terén jelentkező szembeötlő aránytalanságok megmutatják a társadalmi szerkezet nemzeti-etnikai vonatkozásainak egyébként rejtett jellemzőit is. Azt tehát, amikor a vegyes házasságok vonatkozásában az átjárás egyértelműen egyirányú, illetve amikor egy csoport tagjai számára az érvényesülés egyetlen vagy legeredményesebb eszköze.

Magyarán: a vegyes házasság lehet maga az asszimiláció eszköze, de a más eszközökkel gerjesztett asszimiláció mutatója is.

Térségünkben a kisebbségkutatók megegyeznek abban, hogy a vegyes házasság az asszimiláció legjelentősebb tényezője. A politikusok ehhez a megállapításhoz gyakran társítanak általánosító – céltételezésük szerint vagy pozitív, vagy negatív – értékítéletet. Megközelítésünk szerint a vegyes házasság magában se nem jó, se nem rossz: bennünket az érdekel, hogy mennyiben tükrözi az egyén választásának szabadságát, és mennyiben a kényszerítő körülmények rabságát. Ennek érdekében megvizsgáljuk, hogy az adott körülmények hogyan hatnak ki a vegyes házasságok arányának alakulására, és összevetjük, hogy milyen különbségek mutatkoznak az egyes kisebbségek között. Ezek a tények segíthetnek annak megítélésében, hogy a többségi társadalom és az állampolitika részéről tapasztalható-e asszimilációs vagy szegregációs nyomás a kisebbségekre.

Az elemzés tárgya

Elemzésünk tárgyát azon személyek és a velük egy családban élők képezik, akik a 2001. évi magyarországi népszámlálás¹ során a nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó négy népszámlálási kérdés legalább egyike esetében a nevesített kisebbségek valamelyikéhez tartozónak vallották magukat.

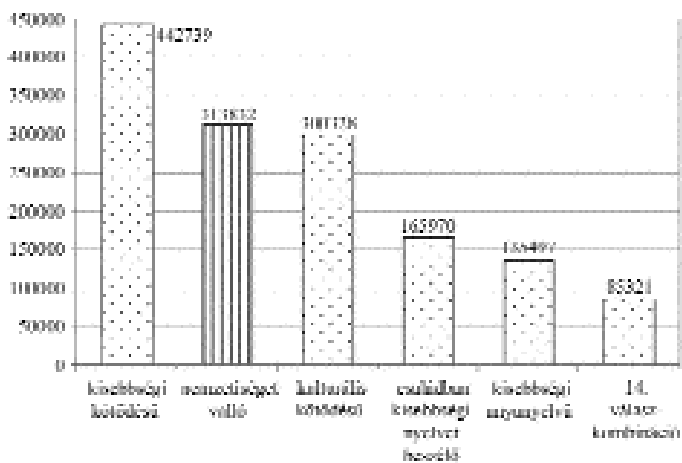
¹ Az elemzésünkben szereplő adatok, ha másként nem jeleztük, a 2001. évi magyarországi népszámlálásra vonatkoznak és a Központi Statisztikai Hivatal számítógépes adatbázisából származnak.

Ezzel tehát szűkített módon értelmeztük a nemzeti-etnikai kisebbségi közösség fogalmát, illetve az ilyen közösség tagjainak körét: csak a szubjektív identitás-deklarációkat, azok közül is csak a népszámláláson kinyilvánítottakat vettük alapul, figyelmen kívül hagyva a társadalmi kategorizáció felmérésére, vagyis annak megbecsülésére irányuló törekvéseket, hogy a környezet kiket tekint egy adott kisebbséghez tartozóknak.

De még az ilyen szűkített értelmezés is megmutatta, hogy a nemzeti-etnikai identitás mennyire dinamikus kategória.

Mint ismeretes, a népszámlálás során 422 780 személy nyilatkozott a négy népszámlálási kérdés legalább egyike esetében úgy, hogy a nevesített kisebbségek valamelyikéhez tartozik. Míután egy személy a nemzeti-etnikai identátsra vonatkozóan akár három választ is megjelölhetett, előfordult, habár statisztikailag elhanyagolható mértékben, hogy egy személy két vagy három nevesített kisebbséget is megjelölt, így a válaszok száma 442 739 volt (1. ábra).

A kisebbségi kötődésük közül 314 060 vallotta magát nemzetisége, 300 627 kulturális kötődése, 135 788 anyanyelve, 166 366 pedig a családi, baráti közösségben beszélt nyelv szerint valamely nevesített kisebbséghez tartozónak.

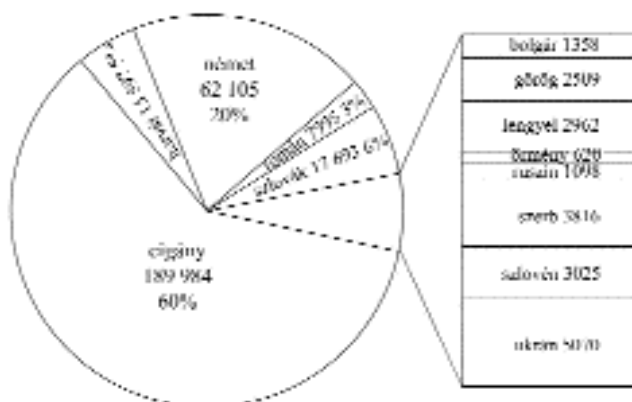

1. ábra. A nevesített kisebbségek összlétszáma

Ugyanakkor mindössze 85 321 esetben válaszolt a kérdezett úgy, hogy mind a négy népszámlálási kérdés esetében egy adott kisebbséghez tartozik. Elvben ezen személyeket tekinthetnénk az adott kisebbségi közösség „magjának”, akik nemcsak szubjektív deklarációjukkal – nemzetiségi hovatartozásuk és kulturális kötődésük kinyilvánításával – vállalják az adott közösséghez való tartozást, hanem az „objektív” körülmények, tehát az anyanyelv és a családi, baráti közösségben használt nyelv is ahhoz köti őket. Ez a hozzáállás azonban – az összes többi kisebbségtől eltérően – a cigányság esetében nem helytálló: esetükben az anyanyelv és

a családi, baráti közösségben használt nyelv nem alkalmazható az identitás kompaktságának fokmérőjeként.

Az identitás természetének részletesebb boncolgatása helyett mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy elemzésünk tárgyának, a vizsgált közösségeknek az identitás vonatkozásában egyaránt vannak kvantitatív és kvalitatív jellemzői is: nemcsak azt nem tudjuk pontosan, hogy „kik a németek”, hanem azt sem, hogy „kik mennyire németek”, és azt sem, hogy „miben németek”. Minden keresztmetszet csak egy szeletét mutatja meg az adott közösségnek. Ennek tudatában, amikor nem kimondottan az identitás szilárdságát, kompaktságát vizsgáljuk, a legtöbbször azon személyek adataival dolgozunk, akik nemzetiségük szerint vallották magukat valamely kisebbséghez tartozónak (2. ábra).

2. ábra. A nevesített kisebbségek nemzetiség szerinti megoszlása

Ilyen fenntartások mellett tudjuk tehát behatárolni vizsgálatunk tárgyának személyi körét. A családtípus és családi állás tekintetében pedig ebben az elemzésben csak a házaspáros típusú családok, azokon belül pedig a házastárs/élettárs és a gyermek családi állásúak nemzetiségét vizsgáljuk.

Emlékeztetőül: a 2001. évi népszámlálás időpontjában Magyarországon a 422 780 kisebbségi kötődésű személy nagyjából ugyanennyi, magát kizárólag magyarnak valló személlyel élt egy háztartásban, így e háztartások összlétszáma 828 020 fő volt. A 207 998 családháztartásban 645 366 fő, az 1811 intézeti háztartásban pedig 182 654 fő élt. A háztartásokban összesen 224 768 családtípus-egység volt, ebből 153 358 házaspáros, 29 572 egyszülős család, 2779 többszemélyes nem család összetétel és 39 059 egyedülálló. Összesen 99 256 olyan házaspáros típusú családot vettek nyilvántartásba, amelyben nemzetisége szerint a házastársak legalább egyike valamely nevesített kisebbséghez (vagy ahhoz is) tartozott. Közülük 76 371-ben a férj, 78 965-ben a feleség csak magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

Ugyanakkor 90 416 gyermeket írtak össze valamelyik nemzetiséghez tartozóként, közülük 3535-öt olyan családban, amelyben egyik házastárs se volt vele azonos nemzetiségű.

Ezeket a számokat, arányokat és összefüggéseket vesszük most részletesen szemügyre a következő fejezetek keretében.

Az elemzés módszere

Az *első lépésben* azokat a körülményeket vizsgáljuk meg, amelyek a családok nemzeti összetételére hatással lehettek. Ezek közül a legjelentősebbek:

1. Az identitás kompaktsága
2. Területi és számbeli arányok
3. A külső és belső migráció
4. Az életkor
5. A nemek aránya.

Két olyan rendkívül fontos tényező van még, amely a családösszetételt és a kisebbségek reprodukcióját befolyásolja, de amelyek tekintetében, korábbi kutatásaink tanúsága szerint – a cigányok kivételével – nincs jelentősebb eltérés a magyarországi kisebbségek között. Ezek:

1. A termékenység
 2. A társadalmi-gazdasági helyzet (képzetség, foglalkozás, gazdasági aktivitás).
- E két tényező elemzését, a cigányságra összpontosítva, külön végezzük el.

A *második lépésben* azt vizsgáljuk meg, hogy a házaspáros típusú családban kisebbségenként milyenek a házastársak nemzetiségi arányai: az adott kisebbséghez tartozó férfiak hány százalékának van vele azonos nemzetiségű felesége, hány százalékának a felesége magyar, és az egyéb nemzetiségű feleségek milyen arányban vannak képviselve. Ugyanezt elvégezzük a feleség oldaláról is, és összevetjük a két adatsort.

A *harmadik lépésben* azt elemezzük, hogy a házastársak nemzetisége hogyan hat ki a gyerekek nemzetiségére, vagyis: a homogén házasságokban kisebbségenként milyen arányú a magukat magyar nemzetiségűnek valló gyerekek aránya, a heterogén házasságokban pedig azt is, hogy az apa, illetve az anya nemzetisége hogyan hat ki a gyerekek nemzetiségére.

Ezek alapján megkísérelünk következtetéseket levonni arra nézve, hogy a egyes házasságok jelensége mennyire determinált magával a kisebbségi léttel, az egyes kisebbségek jellegével, illetve a társadalmi ráhatással.

A párválasztás az egyik legösszetettebb döntés a személy életében. Egyedi döntéseket statisztikailag előrelátni lehetetlen. Mégis vannak olyan körülmények, amelyek a választást valószínűbbé teszik, vagy legalábbis bizonyos opciókat kizárják. Ha tehát abból indulnánk ki, hogy a kisebbségek esetében a felnőtt korú nők és férfiak száma azonos, ha a korcsoportok megoszlása arányos, ha képzett-

ségi struktúrájuk azonos, és ha a területi megoszlás sem korlátozná a döntést, akkor az egyes nemzeti-etnikai közösségek közötti vegyes házasságok arányáról elmondhatnánk, hogy statisztikai relevanciával tükrözik az etnikai preferenciákat és a társadalmi norma befolyását. Miután azonban a fenti körülmények egyike sem áll fenn, az elemzés utolsó szakaszában a fenti tényezők befolyásának lehetséges mértékével kell korrigálnunk a kapott értékeket.

Demográfiai körülmények

A házasságok nemzeti-etnikai összetételének alakulására a tényezők sokasága hat ki: a kisebbségek létszáma, területi elhelyezkedése, képzettsége, társadalmi-gazdasági helyzete, és nem utolsósorban az egyes kisebbségek közötti kulturális közelség, illetve távolság.

Ha a vegyes házasságok mértékét és okait kívánjuk elemezni, akkor először mindenképp meg kell vizsgálnunk néhány olyan – úgymond – objektív körülményt, amely ezekre a mértékekre és okokra a leginkább kihat.

A nemek aránya

Mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, hogy az adott kisebbségi közösségen belül egyáltalán milyen mértékben „áll rendelkezésre” a házastársnak való, szükséges számú egyed (*1. táblázat*).

Magyarán: milyen az adott kisebbségi közösséghez tartozók nemek szerinti megoszlása. Ezeket az adatokat is figyelembe kell majd venni akkor, amikor az egyes kisebbséghez tartozó férfiak, illetve nők házasságai nemzeti-etnikai homogenitásának arányát elemezzük.

Magyarországon az elmúlt évszázad során az össznépességben folyamatosan nőtt a nők aránya, alapvetően azok magasabb átlagéletkora miatt.

A magyarországi településterülettel rendelkező, nagyobb lélekszámú kisebbségek (horvát, német, szlovák, szlovén) esetében a nők magasabb aránya még kifejezettebb, alapvetően azért, mert e kisebbségek átlagéletkora még az össznépességénél is magasabb. Ez a tendencia csak a cigányok esetében mutat ellenkező irányt, ahol az átlagosnál jelentősen magasabb születésszám és a jelentősen alacsonyabb életkor csökkenti a nők arányát.

1. táblázat. A nemek aránya a kisebbségi kötődésűek összlétszámában, 2001.

	férfi	nő	összesen	100 férfira
bolgár	1 143	1 173	2 316	102,62
cigány	104 402	101 318	205 720	97,05
görög	2 848	3 771	6 619	132,41
horvát	11 954	13 776	25 730	115,24
lengyel	2 258	2 886	5 144	127,81
német	56 918	63 426	120 344	111,43
örmény	595	570	1 165	95,80
román	7 218	7 563	14 781	104,78
ruszin	818	1 261	2 079	154,16
szerb	3 851	3 499	7 350	90,86
szlovák	17 351	21 915	39 266	126,30
szlovén	2 203	2 629	4 832	119,34
ukrán	3 077	4 316	7 393	140,27
összesen	214 636	228 103	442 739	106,27
népesség	4 850 650	5 347 665	10 198 315	110,25

Az is megfigyelhető, hogy a nők aránya magasabb azok körében, akik anyanyelvük szerint vallották magukat az adott kisebbséghez tartozónak, mint akik nemzeti-ségüknek mondták azt (2. táblázat). Ez abból ered, hogy a kisebbségi anyanyelvűek átlagéletkora magasabb, az idősebbek között pedig több a nő.

2. táblázat. Száz férfira jutó nők száma anyanyelv, nemzetiség és kisebbségi kötődés szerint

	anyanyelv	nemzetiség	kisebbségi kötődés
bolgár	99,5	98,0	102,6
cigány	100,2	97,3	97,1
görög	95,2	102,2	132,4
horvát	119,6	115,7	115,2
lengyel	192,5	163,8	127,8
német	135,3	107,7	111,4
örmény	87,3	85,6	95,8
román	107,6	101,7	104,8
ruszin	239,3	177,3	154,2
szerb	97,1	91,4	90,9
szlovák	138,9	128,6	126,3
szlovén	127,1	119,7	119,3
ukrán	154,2	146,8	140,3

Nemek és korösszetétel

A nemek közötti arány azonban még nem mond semmit a potenciális házasságokról, ha azt nem vizsgáljuk a korösszetétellel párhuzamosan. Ezért elsősorban azt kell számba venni, hogy az adott kisebbség keretében milyen a házasságokiban lévő férfiak és nők aránya. Ennek érdekében kiszámítjuk az adott nemzetiségű férfiak, illetve nők korévenkénti számát, és megvizsgáljuk azok korévenkénti arányait. Összehasonlításként tekintsük meg először, hogy milyenek ezek az arányok Magyarország össznépességén belül.

A 3. ábrából kiolvashatjuk, hogy a fiúk aránya 25 éves korig korévenként 4-5%-kal magasabb, 36 éves korra az arány nagyjából kiegyenlítődik, és a különbség folyamatosan növekszik a nők javára: a 80. életévét már feleannyi férfi sem éri meg, mint nő.

A 3. ábra értelmezése szerint tehát például a 75 éves korú 28 196 férfi az összes férfiak alig fél százalékát (0,58%) képezi, miközben az előzőnél 22 128 fővel több, 50 324 nő az összes nők majdnem egy teljes százalékát (0,94%).

Az abszolút számok alkalmazása kisebbségenként is megmutathatja a férfiak és nők arányát, de nem teszi lehetővé az össznépesség keretében zajló folyamatokkal való összehasonlítást vagy az egymás közötti összevetést.

E célokra két módszert alkalmazhatunk.

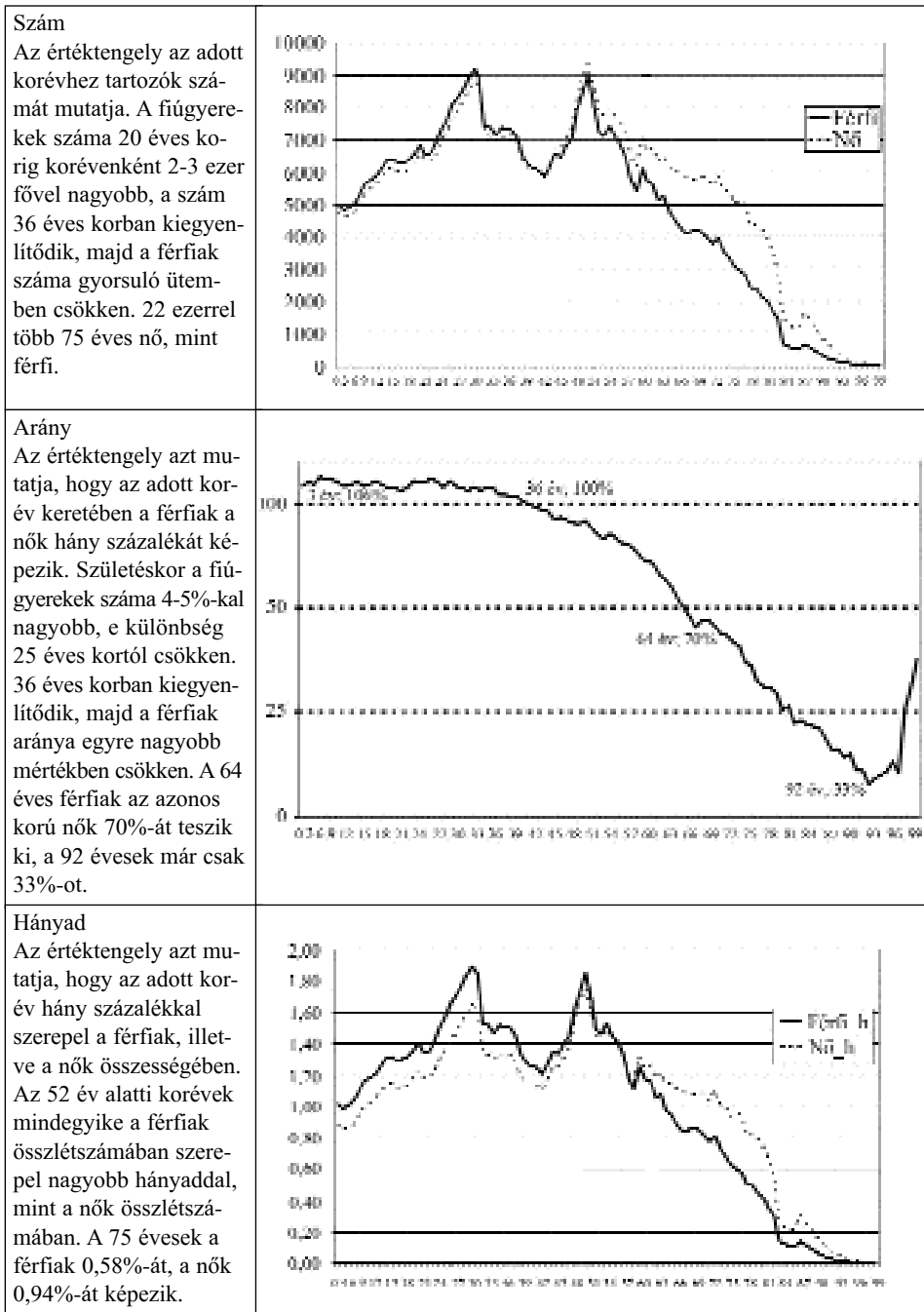
Egyrészt megvizsgálhatjuk, hogy a férfiak milyen arányt képviselnek az azonos korévhez tartozó nők számához viszonyítva. Az így kapott diagramon az előzőnél világosabban látszik, hogy Magyarország össznépességében a 36 évesek körében egyenlítődik ki a férfiak és a nők száma, majd a férfiak aránya rohamosan csökken. A 64 évesek között a férfiak már a nők számának csak 70%-át, 92 éves korban pedig már csak 33%-át képezik.

Másrészt megvizsgálhatjuk, hogy az adott korévhez tartozó férfiak, illetve nők az összes férfi, illetve nő mekkora hányadát képezik. Az ábra hasonlatos ahhoz, amely az adott korévű férfiak és nők számát mutatja, de lehetővé teszi a különböző (kisebbségek, identitáskategóriák, válaszkombinációk, migrációs jellemzők, vegyes házasságok szerinti) sokaságok korösszetételének összehasonlítását.

Mindkét vizsgálati módnak megvannak az előnyei aszerint, hogy mire vagyunk kíváncsiak, amit néhány példával mutatunk be.

Minden kisebbségre jellemző – a cigányok kivételével –, hogy a gyermekkorúak kisebb arányban vannak képviselve az adott nemzetiség összlétszámában, mint az ország össznépességében. Ez egyaránt érvényes a nőkre és a férfiakra is. A német nemzetiségűek esetében a férfiaknál 36, a nőknél 39 éves korban fordul át ez az arány, a szlovákoknál ennél jóval magasabb korban, 42, illetve 45 év körül.

Az ezt követő korévek részesedése az össznépességénél folyamatosan magasabb a németek, de még inkább a szlovákok és horvátok esetében, nem annyira

3. ábra. A férfiak és nők száma, aránya és hányada Magyarország össznépességében

viszont a románoknál és az ukránoknál, akik körében a külföldön születettek jelentős arányt képviselnek.

A románoknál a 25–35 évesek túlaránya a szembetűnő, az ukránoknál ez az (össz népességhez viszonyított) hányadtöbblet egyenletesebben oszlik meg a 24–48 évesek között. E bevándorlók körében jelentős a férfiak és nők számának korévenkénti ingadozása, de nem olyan mértékű, mint a szerbeknél, ahol a 24–48 évesek körében egyértelműen a férfiak hányada dominál, míg az ilyen korú szerb nők hányada nagyjából megegyezik az össz népesség értékeivel: Szerbiából nemcsak a nehéz gazdasági helyzet miatt költöztek Magyarországra, hanem a katonaköteles férfiak is a mozgósítás elől.

A 3. ábrán a nemek korévenkénti számának, arányának és hányadának alakulását Magyarország össz népességére vonatkozóan mutattuk be, hogy a későbbiekben legyen viszonyítási alap. Ha ugyanezeket az arányokat a kisebbségek vonatkozásában szemléljük, a németeken (4. ábra), a szlovákokon (5. ábra) és a horvátokon kívül minden nemzetiség esetében látható a diagramok hektikus vonalvezetése, a korévenkénti nagy arányváltozások, s a nemek közötti jelentős különbségek is.

Ennek több oka van.

Egyrészt a kis létszámú kisebbségek esetében a statisztikai trendeket már nem lehet egyértelműen és megbízhatóan értelmezni: a cigányok, németek, szlovákok és horvátok után a 8000 fő alatti román nemzetiség ilyen tekintetben már határértéket képez.

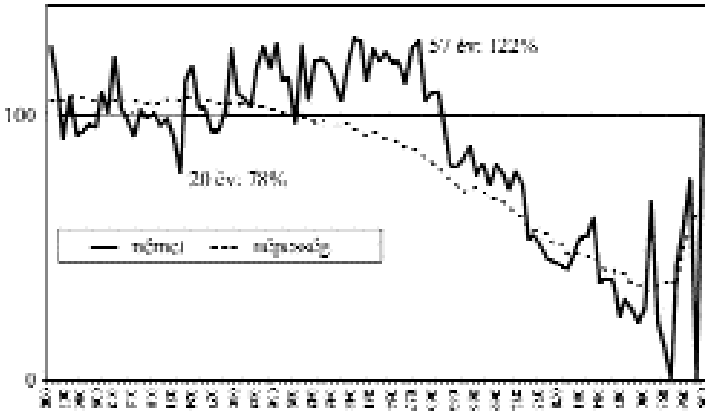
Másrészt az egyes kisebbségek esetében jelentős arányt képviselő külföldön születettek megbontják a természetes reprodukciós arányokat. Ezt az is mutatja, hogy a bevándorlók legnagyobb hányadát képező fiatalabb felnőtt korúak esetében a legkövetkeztlenebb a korévenkénti demográfiai vonalvezetés: akár korévenként váltakozva is radikálisan eltérő trendeket tapasztalunk a férfiak és nők arányában.

Harmadrészt, ha figyelmünket a Magyarországon születettekre összpontosítjuk, a férfiak és nők korévenkénti arányából jelentős következtetéseket vonhatunk le az egyes kisebbségek asszimilációs jellemzőivel kapcsolatban.

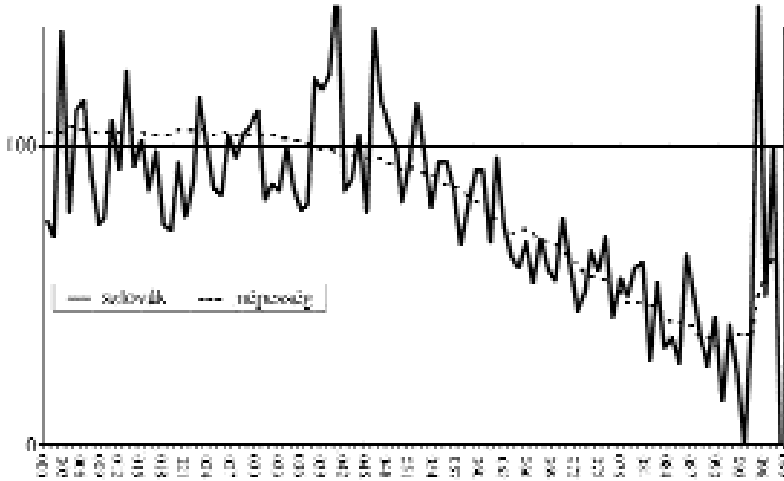
Korábbi kutatásunk során kimutattuk, hogy a 15 éves és idősebb nők termékenységének mértékében nincs jelentős különbség az egyes nemzetiségek között (a cigányok kivételével). Arra se mutat semmi jel, hogy az élve született gyerekek neme eltérne az össz népességben tapasztalt arányoktól. Az, hogy a gyerekkorúak a nemzetiségi körében kisebb hányadot képviselnek, az intergenerációs asszimiláció következménye, a nemek közötti korévenkénti aránykülönbségek eltérése az országos átlagtól pedig ennek az intergenerációs asszimilációnak a pótlólagos mutatója.

Egy egyszerűsített példa: ha a szlovákok esetében az összesen 80 hároméves gyerek között 35 a fiú és 45 a lány, akkor ebben az esetben is feltételezhető, hogy a megszületett fiúk aránya itt is 4-5%-kal magasabb, mint a lányoké, és hogy nem 35, hanem 47 fiú született, de 12-t már nem szlovák nemzetiségűként írtak össze.

Persze az ilyen becslések során – a kis esetszám miatti megbízhatatlanság mellett – a migráció és a disszimiláció hatását is figyelembe kell venni.

4. ábra. Az adott nemzetiségű férfiaknak a nőkhöz viszonyított aránya korévenként – németek

5. ábra. Az adott nemzetiségű férfiaknak a nőkhöz viszonyított aránya korévenként – szlovákok

Területi megoszlás

A családok nemzetiségi összetételét meghatározó tényezők között – mint látni fogjuk – a legfontosabb az adott nemzetiséghez tartozók területi megoszlása.

Az adott nemzetiségnek az össznépességben képviselt részarányát a különböző területszervezési szinteken vizsgálhatjuk. Megnézhetjük, hogy az adott nem-

zetiséghez tartozók összességükben milyen arányt képviselnek Magyarország össznépességében, milyen az arányuk megyénként és kistérségenként. A személyes kapcsolatok kialakulásában azonban döntő szerepe a települési arálynak van. E tekintetben azonban minden kisebbség esetében rendkívül nagy különbségek tapasztalhatók.

Ha az adott kisebbség települési szintű homogenitásának mértékét egyetlen számmal szeretnénk kifejezni, akkor ki kell számítanunk *súlyozott települési arányát*.

Ezt úgy tehetjük meg, ha településenként az adott kisebbség létszámát megszorozzuk a település össznépességében képviselt százalékarányával, majd a szorzatok összegét elosztjuk a vizsgált településeket magában foglaló területen (ország, megye) élő adott kisebbség összlétszámával.

3. táblázat. A nemzetiségek súlyozott települési aránya megyénként

	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	őrmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
Budapest	0,05	1,32	0,11	0,05	0,07	0,53	0,03	0,10	0,03	0,10	0,09	0,02	0,08
Bács-Kiskun	0,02	2,59	0,02	6,10	0,05	12,78	0,01	0,07	0,03	1,18	2,51	0,05	0,08
Baranya	0,07	12,87	0,06	21,38	0,11	16,56	0,06	0,14	0,10	0,27	0,06	0,07	0,11
Békés	0,02	3,47	0,01	0,03	0,03	5,57	0,02	29,47	0,03	2,37	12,14	0,14	0,07
Borsod-AZ	0,03	18,32	0,06	0,03	2,72	18,73	0,09	0,09	6,71	0,05	16,68	0,10	0,09
Csongrád	0,02	2,16	0,03	0,06	0,04	0,18	0,01	2,85	0,01	1,13	1,62	0,02	0,06
Fejér	0,02	4,71	19,42	0,04	0,07	3,54	0,02	0,13	0,03	0,07	0,28	0,04	0,08
Győr-MS	0,02	1,05	0,02	26,53	0,07	1,59	0,00	0,06	0,02	0,04	0,06	0,07	0,08
Hajdú-Bihar	0,01	6,08	0,01	0,01	0,03	0,13	0,01	16,54	0,07	0,01	0,02	0,01	0,06
Heves	0,01	13,22	0,06	0,02	0,07	0,12	0,04	6,32	0,02	0,03	3,12	0,03	0,08
Jász-NSz	0,01	8,39	0,02	0,01	0,04	0,10	0,00	0,09	0,02	0,01	0,04	0,02	0,06
Komárom-E	0,11	1,65	0,04	0,03	0,10	14,45	0,03	0,14	0,04	0,04	21,77	0,11	0,07
Nógrád	0,07	11,39	0,02	0,19	0,07	24,25	0,03	0,16	0,11	0,16	20,77	0,26	0,08
Pest	0,33	3,37	0,07	0,50	0,07	8,62	0,03	0,14	0,06	12,76	22,34	0,07	0,10
Somogy	0,03	10,31	0,03	17,03	0,07	1,76	0,01	0,24	0,07	0,33	0,07	0,48	0,12
Szabolcs-SzB	0,04	11,43	0,04	0,02	0,03	20,13	0,02	0,08	0,03	0,01	0,07	0,02	0,16
Tolna	0,09	4,48	0,02	0,07	0,04	6,84	0,03	0,12	0,03	1,24	0,19	0,06	0,13
Vas	0,01	2,18	0,05	39,17	0,16	8,90	0,08	0,23	0,18	0,05	0,15	39,38	0,11
Veszprém	0,02	1,81	0,05	0,07	0,08	6,09	0,02	0,28	0,05	0,03	0,19	0,03	0,12
Zala	0,02	6,54	0,02	43,12	0,07	0,60	0,04	0,10	0,06	0,05	0,07	0,06	0,19
Magyarország	0,09	10,18	2,59	24,48	0,24	9,73	0,03	13,63	1,06	3,50	14,61	22,08	0,10

A 3. táblázatból látjuk, hogy a településeken képviselt súlyozott arányukat tekintve országos viszonylatban a horvátok a legkompaktabbak: az „átlagos horvát” által lakott településen a horvát nemzetiségűek a népesség majdnem egynegyedét

képviselik. Hasonlóan magas a szlovének aránya, akiknek a megyei koncentrációja is rendkívül magas: Vas megyében írták össze a szlovén nemzetiségűek 56%-át, ahol a súlyozott települési arányuk 39,38%, aminél csak a Zala megyei horvátok települési koncentrációja magasabb.

A házastársak jellemzői

Jórészt az előző fejezetben ismertetett jellemzők, a korév, a nemek aránya, a területi megoszlás határozza meg a népességnek vagy azon belül egy közösségnek a családi jellemzőit is. E jellemzők közül jelenlegi elemzésünk során kettőt veszünk szemügyre: a népesség családi állás szerinti megoszlását és a családtípusok részesedését.

Családi állás

A népszámlálási statisztika a családban betöltött szerep tekintetében a népességet a következő kategóriákba sorolja: házastárs, élettárs, szülő, gyermek, felmenő rokon, egyéb rokon, állami gondozott, nem rokon, egyedülálló. Elemzésünk során, ha másként nem jelöljük, a házastársakat és élettársakat együttesen kezeljük. A gyermek e statisztikai besorolás szerint ugyancsak a családban elfoglalt helyet jelöli, kortól és vérségi kapcsolattól függetlenül. A kis esetszám miatt az állami gondozottakat a „nem rokon” kategóriába soroltuk. Szülőnek a statisztika az egy- szülős családban gyereket egyedül nevelő apát és anyát tekinti. Miután vizsgálatainkat a házaspáros családokra korlátoztuk, velük ez alkalommal nem foglalkozunk, és nem térünk ki az egyéb családtagok nemzetiségének elemzésére sem.

Családi állás tekintetében a kisebbségi nemzetiséget vallók körében a cigányság arányai térnek el leginkább az össznépesség átlagától. Míg a többi kisebbség esetében az átlagnál magasabb a házastársak részesedése, addig a cigányoknál ez az arány nemcsak a sok gyerek, de az élettársi kapcsolatok magas aránya miatt is átlagon aluli. Alacsony átlagéletkoruk miatt ugyancsak kevés az egyedülálló. A népességben a családi állás szerinti gyerekek aránya 31,5%, a cigány nemzetiségűeknek viszont majdnem fele (45,3%) gyerek, a többi nemzetiségnél viszont jóval az országos átlag alatt van, a román nemzetiségűeknél alig haladja meg annak felét (4. táblázat).

4. táblázat. Az össznépeség és a kisebbségi nemzetiséget vallók családi állás szerinti megoszlása (%)

	házastárs	élettárs	szülő	gyermek	felmenő rokon	egyéb rokon	nem rokon	egyedülálló
népeség	41,7	5,3	5,2	31,5	1,9	1,5	0,5	12,4
bolgár	47,9	4,6	4,6	19,6	3,7	1,5	0,7	17,6
cigány	26,7	13,7	4,9	45,3	1,2	2,1	0,6	5,7
görög	38,7	5,0	6,7	24,8	1,1	2,0	2,0	19,7
horvát	50,8	2,7	5,3	20,9	4,8	1,6	0,2	13,5
lengyel	50,1	5,4	6,7	23,6	0,9	0,9	0,7	11,7
német	51,7	3,8	4,7	20,7	3,9	1,2	0,4	13,5
örmény	41,5	4,4	7,7	21,5	1,8	1,0	1,0	21,3
román	47,7	8,0	4,2	15,8	2,1	1,8	1,5	18,9
ruszin	49,8	6,2	7,7	16,4	3,0	0,9	0,9	15,0
szerb	41,2	6,0	5,0	21,4	2,2	1,9	0,8	21,6
szlovák	49,2	3,8	6,0	18,2	3,7	1,4	0,4	17,3
szlovén	50,0	3,9	6,6	21,1	3,0	1,9	0,3	13,2
ukrán	45,5	5,6	6,0	20,6	2,2	1,7	1,5	17,0

Családtípusok

A magyarországi népszámlálási statisztika házaspáros és egyszülős családokat különböztet meg. A népeség családtípus szerinti besorolása keretében a nem e két családtípushoz tartozókat a többszemélyes nem családösszetételben élők, illetve az egyedülállók kategóriába sorolja (5. táblázat).

Megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi nemzetiségűek mind a házaspáros, mind az egyszülős családok esetében az össznépeséghez képest valamivel, de nem jelentősen nagyobb arányban élnek családban.

5. táblázat. A nemzetiségi családtaggal rendelkező családok aránya az össznépeség családösszetételében

	fő	házaspáros	egyszülős
népeség	10 198 315	2 396 793	471 901
legalább egy családtag kisebbségi nemzetiségű (is)	313 832	100 210	18 217
a nemzetiségiek százaléka	3,1	4,2	3,9
népeségben egy főre jutó		0,24	0,05
nemzetiségben egy főre jutó		0,32	0,06

A házastársak nemzetiségi arányai

A következőkben a vegyes házasságok arányait és módozatait tekintjük át a férj, illetve a feleség házastársának/élettársának nemzetisége szerint. A táblázatokban, ha ezt másként nem jelezzük, házaspároknak nevezzük a házastársi és élettársi kapcsolatban élőket is.

Nemzetiség vonatkozásában homogén házasságnak azt tekintjük, ha a házastársak/élettársak azonos nemzetiségűnek, vagy annak is vallották magukat, attól függetlenül, hogy jeleztek-e még a párjukétól eltérő nemzetiségi kötődést, avagy sem.

A nagyobb lélekszámú nemzetiségek tagjainak vegyes házassági mutatóit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a cigányok esetében mind a férfiak, mind a nők körében nagyon magas az azonos nemzetiségű házastárssal élők aránya. Ennek okai egyrészt a többi társadalmi – így nemzetiségi – csoporttól való társadalmi távolság nagyságában, másrészt egyes megyéken, régiókon belüli homogenitásában rejlenek. Ez utóbbi körülményt tovább erősíti kis arányú migrációjuk, ami alapvetően hátrányos gazdasági, mindenekelőtt képzettségi jellemzőik folyamánya.

A 6. táblázatból látjuk, hogy a magukat cigány nemzetiségűnek (vagy annak is) valló férfiak 58,8%-a élt olyan feleséggel, aki csak cigány nemzetiségűnek vallotta magát, 25%-uk cigány és magyar nemzetiségűként nyilatkozott, és mindössze 14,8%-uk mondta magát csak magyar nemzetiségűnek. Ennek alapján mondjuk, hogy a cigány férfiak 83,5%-a élt nemzetiségi tekintetben homogén házasságban, ami a magyarországi kisebbségek közül a legmagasabb arány. Ezzel szemben a lengyel férfiak mindössze 17,7%-ának volt lengyel felesége. A nagyobb lélekszámú német, szlovák, horvát, román nemzetiségű férfiak 43–47%-a élt azonos nemzetiségű feleséggel.

6. táblázat. Az adott nemzetiségű férj feleségének nemzetiségi megoszlása

feleség férj	csak azonos	azonos és magyar	csak magyar	egyéb	nem válaszolt	azonos is	magyar is
	1	2	3	4	5	1+2	2+3
bolgár	16,2	10,2	68,8	2,3	2,5	26,4	78,9
cigány	58,5	25,0	14,8	0,3	1,4	83,5	39,8
görög	22,1	13,5	59,2	2,7	2,5	35,6	72,7
horvát	33,0	14,3	48,4	2,7	1,7	47,2	62,7
lengyel	10,9	6,8	76,2	4,2	1,8	17,7	83,0
német	23,7	19,8	52,8	1,4	2,2	43,5	72,7
örmény	17,6	4,1	63,5	8,8	5,9	21,8	67,6
román	29,0	17,9	49,2	2,1	1,9	46,9	67,1
ruszin	23,2	12,3	55,9	6,8	1,8	35,5	68,2

feleség főj	csak azonos	azonos és magyar	csak magyar	egyéb	nem választott	azonos is	magyar is
	1	2	3	4	5	1+2	2+3
szerb	27,5	4,2	60,8	5,5	2,1	31,7	65,0
szlovák	13,6	32,8	50,4	1,5	1,7	46,4	83,2
szlovén	19,1	20,5	56,6	2,6	1,2	39,7	77,1
ukrán	13,8	4,6	78,2	2,8	0,6	18,4	82,7

A feleségek oldaláról vizsgálva az arányokat azt tapasztaljuk, hogy a cigányok elsőbbsége még kifejezettebb a homogén házasságok 84,9%-ával, s a lengyel feleségek mindössze 8,7%-ának volt lengyel férje.

7. táblázat. Az adott nemzetiségű feleség férjének nemzetiségi megoszlása

feleség főj	csak azonos	azonos és magyar	csak magyar	egyéb	nem választott	azonos is	magyar is
	1	2	3	4	5	1+2	2+3
bolgár	19,5	13,2	58,8	4,1	4,4	32,7	72,0
cigány	59,7	25,2	13,5	0,3	1,3	84,9	38,7
görög	26,3	16,5	49,6	3,2	4,4	42,8	66,1
horvát	36,3	14,6	44,0	3,3	1,9	50,9	58,6
lengyel	4,8	3,9	84,7	3,4	3,2	8,7	88,6
német	27,8	22,2	46,2	1,1	2,6	50,1	68,4
örmény	27,2	5,3	55,3	7,9	4,4	32,5	60,5
román	27,0	17,0	50,7	3,0	2,4	44,0	67,6
ruszin	12,7	7,1	71,1	6,8	2,3	19,7	78,2
szerb	37,5	6,5	44,7	8,1	3,2	44,0	51,2
szlovák	13,7	31,6	50,7	1,9	2,1	45,3	82,3
szlovén	18,5	17,0	59,9	2,9	1,7	35,5	76,9
ukrán	8,4	2,9	84,4	2,4	1,9	11,3	87,3

A 6–7. táblázat 4. oszlopában található értékek azt mutatják, hogy az adott nemzetiségű házastársak mekkora aránya él nem azonos és nem magyar nemzetiségű házastárssal. A kisebbségek egymás közötti házasodásának kérdésével az *Együttélés és homogenitás* című fejezetben foglalkozunk részletesen.

A nemek közötti aránykülönbségek

Vizsgáljuk most meg, hogy kisebbségenként milyen különbséget találunk az egyes nemek házasságainak nemzeti-etnikai homogenitásban (8–9. táblázat). Vagyis abban, hogy egy kisebbség esetében a férfiak vagy a nők élnek nagyobb

arányban velük azonos nemzeti hovatartozást valló házastárssal. Azt tapasztalhatjuk, hogy a nagyobb létszámú kisebbségek közül a cigány, a német és a horvát nők élnek nagyobb arányban homogén házasságban, míg a szlovák, a román és a szlovén közösség esetében a férfiak.

8. táblázat. Az azonos nemzetiséget (is) valló házastárssal élők aránya

	férfi	nő	különbség
bolgár	26,4	32,7	-6,3
cigány	83,5	84,9	-1,4
görög	35,6	42,8	-7,2
horvát	47,2	50,9	-3,6
lengyel	17,7	8,7	9,0
német	43,5	50,1	-6,5
örmény	21,8	32,5	-10,7
román	46,9	44,0	2,9
ruszin	35,5	19,7	15,7
szerb	31,7	44,0	-12,3
szlovák	46,4	45,3	1,1
szlovén	39,7	35,5	4,2
ukrán	18,4	11,3	7,1

Azt is megfigyelhetjük, hogy a legtöbb kisebbség esetében a férfiak sokkal nagyobb arányban élnek együtt olyan feleséggel, aki magyarnak vagy annak is vallotta magát.

9. táblázat. A magyar nemzetiséget (is) valló házastárssal élők aránya

	férfi	nő	különbség
bolgár	78,9	72,0	6,9
cigány	39,8	38,7	1,1
görög	72,7	66,1	6,7
horvát	62,7	58,6	4,1
lengyel	83,0	88,6	-5,6
német	72,7	68,4	4,3
örmény	67,6	60,5	7,1
román	67,1	67,6	-0,6
ruszin	68,2	78,2	-10,0
szerb	65,0	51,2	13,8
szlovák	83,2	82,3	0,9
szlovén	77,1	76,9	0,3
ukrán	82,7	87,3	-4,5

A homogén házaspárok településen belüli aránya

A házastárs megválasztása olyan döntés, amelybe a nemzeti hovatartozás mellett ezernyi más szempont is belejátszik. Ha azonban azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az adott egyén számára a választás során milyen súllyal esett latba a nemzetiség, akkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy milyen objektív feltételei voltak a nemzeti hovatartozás preferálásának. Vagyis, ha az illető azonos nemzetiségű párt kívánt magának, egyáltalán volt-e kiből választania.

Párt természetesen nem csak saját településünkről választunk magunknak, a belső migráció jelentős mértékben éppen a házasságok révén keletkezik, mint például a Baranya és Tolna megyei németek esetében, ennek a tényezőnek a hatását a migrációról szóló fejezetben külön elemezzük. A házasságok nagyobb része azonban helyben kötődik, s ilyen szempontból hasznos megvizsgálni a nemzetiségileg homogén házasságok településenkénti arányait.

A 10. táblázat azt mutatja nemzetiségenként, hogy a homogén házasságok mekkora hányada esik azokra a településekre, amelyekben az adott nemzetiséghez tartozó házastársak kevesebb mint fele, 50–60, 60–70, 70–80, 80–90, illetve 90%-nál nagyobb százaléka élt vele azonos nemzetiségű házastárssal.

10. táblázat. A homogén házaspárok száma
a homogén házaspároknak a településen képviselt aránya szerint

arány	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
0–50%	83	1 234	143	971	79	5 325	25	566	70	258	1 417	107	146
50–60%	15	3 295	66	407	4	1 362	0	3	0	51	413	0	0
60–70%	0	4 356	0	643	0	909	3	39	0	4	309	81	11
70–80%	0	8 496	0	3	0	268	3	338	0	3	0	111	0
80–90%	0	8 530	0	0	0	28	0	4	0	0	0	0	0
90%+	6	6 333	4	21	13	96	6	60	8	15	8	6	24
mind	104	32 244	213	2 045	96	7 988	37	1 010	78	331	2 147	305	181

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az úgynevezett „mikrokisebbségek” esetében a statisztikai kiértékelés a kis esetszám miatt lehetetlen. A lengyelek, örmények, ruszinok és ukránok esetében a homogén házasságok 90% fölötti részese-dése annyit jelent, hogy egy-két házaspár él olyan településen, ahol rajtuk kívül nincs is adott nemzetiségű személy. Az állandó településterülettel rendelkező, nagyobb lélekszámú kisebbségek esetében azonban világosan megmutatkoznak a különbségek: a szlovének területi elhelyezkedése kedvez a legjobban a homogén házasságok reprodukciójának: a homogén házasságok 63%-át írták össze olyan településeken, amelyekben a szlovén házastársak 60–80%-ának azonos nemzetiségű párja van, és mindössze 35%-ukat ott, ahol a homogenitás aránya 50% alatti.

Utánuk a horvátok helyzete kedvez a legjobban a homogén házasságok megtartása szempontjából, s jelenti persze egyben a közösség zártságának mértékét is.

A románoknál ebben a vonatkozásban is megmutatkozik helyzetük kettőssége. Mint tudjuk, a románok 49,3%-a külföldön született, ők jórészt Budapesten és az egyéb városokban élnek, míg másik, Magyarországon született és hagyományos településterületen élő részük adja a homogén házaspárok 33%-át azokon a településeken, amelyeken a homogén házasságok aránya 70–80%. Őket követik a szlovákok és a németek nagyjából megegyező mutatókkal.

A felsoroltaktól teljesen eltérő képet adnak a cigányság mutatói. Esetükben a házaspárok mindössze 3,83%-a élt olyan településen, ahol a cigány házastársak kevesebb mint a fele él együtt cigány nemzetiségűvel. Viszont majd egyötödüket olyan településen írták össze, ahol cigány házastárs szinte kizárólag cigány nemzetiségűvel él.

11. táblázat. A homogén házasságok hányada a településen képviselt arányuk szerint

arány	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
0–50%	79,81	3,83	67,14	47,48	82,29	66,66	67,57	56,04	89,74	77,95	66,00	35,08	80,66
50–60%	14,42	10,22	30,99	19,90	4,17	17,05	0,00	0,30	0,00	15,41	19,24	0,00	0,00
60–70%	0,00	13,51	0,00	31,44	0,00	11,38	8,11	3,86	0,00	1,21	14,39	26,56	6,08
70–80%	0,00	26,35	0,00	0,15	0,00	3,36	8,11	33,47	0,00	0,91	0,00	36,39	0,00
80–90%	0,00	26,45	0,00	0,00	0,00	0,35	0,00	0,40	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
90%+	5,77	19,64	1,88	1,03	13,54	1,20	16,22	5,94	10,26	4,53	0,37	1,97	13,26
Mind	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

A települések fejlettsége és a homogenitás

A kisebbségi közösség reprodukciója szempontjából olyannyira lényeges területi megoszlás mellett ugyanennyire lényeges, hogy az egyes területeken milyen a közösség demográfiai szerkezete. Nyilvánvaló, hogy ott, ahol az adott kisebbség nagyobb hányada él, de amelyre a házasságok, és jórészt ennek következtében a gyerekek kisebb hányada esik, leszálló ágban van az adott kisebbség reprodukciója. Ott számíthat gyarapodásra, ahol a házasságok, különösen a homogén házasságok és a gyerekek hányada meghaladja az adott kisebbséghez tartozó népesség hányadát.

Kérdés, hogy a közösség fennmaradása szempontjából olyannyira előnyös homogén házasságok milyen szinten, milyen társadalmi-gazdasági körülmények közepette, milyen fejlettségű településeken, kistérségekben stabilizálják a közösség reprodukcióját.

Megvizsgáltuk, hogy a homogén házasságok milyen arányt és hányadot képviselnek a településen aszerint, hogy az milyen fejlettségű kistérségben helyezkedik el.

Mint ismeretes, a KSH a kistérségeket öt fejlettségi kategóriába sorolta, ezeket a következőképp jelöltük: 1 – lemaradó; 2 – stagnáló; 3 – felzárkózó; 4 – fejlődő; 5 – dinamikusán fejlődő.

Először áttekintjük, hogy az adott nemzetiséget valló házastársak milyen arányban élnek velük azonos nemzetiségű párral az egyes fejlettségi kategóriákba tartozó kistérségek területén lévő településeken.

A 12. táblázatból látjuk, hogy például az összes településen az összes cigány házastárs 72,7%-ának van ugyancsak cigány nemzetiségű férje, illetve felesége. Ugyanakkor a legfejletlenebb, lemaradó kistérségekben élő házastársak 80%-a, míg a legfejlettebb térségekben élőknek csak 60,6%-a élt homogén házasságban.

A németeknél a homogén házasságok aránya a 3-as kóddal jelölt, felzárkózó kistérségekben a legmagasabb, és a fejlettebb területeken náluk is magasabb az exogámia aránya. Ugyanakkor a szlovének homogén házasságai csak a jórészt 4-es fejlettségi kategóriába tartozó hagyományos településterületükön képeznek jelentősebb arányt; aki onnan kimozdul, a kisebbség területi kompaktsága folytán szinte alig talál magának szlovén társat.

12. táblázat. A homogén házasságok aránya az adott fejlettségű kistérséghez tartozó településeken

	1	2	3	4	5	mind
bolgár	8,3	0,0	5,6	9,2	20,0	17,1
cigány	80,0	75,0	69,9	71,1	60,6	72,7
görög	0,0	0,0	9,5	35,6	21,9	24,1
horvát	47,3	50,7	26,7	27,0	26,6	32,4
lengyel	12,3	6,3	6,6	4,6	6,2	6,2
német	34,1	34,3	41,1	28,4	22,1	30,3
örmény	0,0	0,0	13,0	18,2	15,8	15,0
román	49,9	14,7	20,1	28,4	17,0	29,3
ruszin	7,5	26,9	5,9	2,9	16,3	14,5
szerb	15,3	17,0	18,9	15,9	26,0	22,6
szlovák	28,0	34,0	28,8	35,5	20,9	29,7
szlovén	8,6	0,0	6,0	37,7	3,8	23,0
ukrán	3,6	9,1	9,2	5,0	8,5	7,5

Ahhoz, hogy a reprodukció területi megoszlásának dinamikájára is következtetni tudjunk, össze kell vetnünk az adott nemzetiség és a homogén házasságok megoszlásának hányadát. Ezt a 13–15. táblázat keretében mutatjuk be.

A 13. táblázatból megtudjuk, hogy például a cigányok egyharmadát a lemaradó, a német nemzetiségűek több mint 40%-át a dinamikusán fejlődő, a szlovákok 42%-át és a szlovének 62,1%-át pedig a fejlődő kistérségekben írták össze.

13. táblázat. Az adott nemzetiségűek hányada az adott fejlettségi kistérséghez tartozó településeken

	1	2	3	4	5	mind
bolgár	2,1	1,7	4,5	12,4	79,3	100
cigány	33,3	16,4	16,8	17,8	15,7	100
görög	0,8	0,9	1,8	22,0	74,5	100
horvát	9,4	18,5	18,5	10,8	42,9	100
lengyel	4,1	3,6	10,6	15,8	65,8	100
német	2,8	5,3	33,6	18,2	40,1	100
örmény	0,5	3,2	7,6	14,5	74,2	100
román	30,1	3,1	11,6	27,5	27,7	100
ruszin	6,1	13,9	8,0	13,1	58,8	100
szerb	6,8	2,6	13,8	8,9	68,0	100
szlovák	5,1	11,2	12,6	42,0	29,1	100
szlovén	2,5	2,2	6,9	62,1	26,3	100
ukrán	9,4	8,0	17,6	16,8	48,2	100

Ugyanakkor a 14. táblázatból megfigyelhetjük, hogy a németek esetében a homogén házasságok hányada a felzárkózó kistérségekben lévő településen a legnagyobb, a szlovének esetében pedig szinte csak a 4. fejlettségi kategóriába tartozó hagyományos településterületükön van homogén házasság.

14. táblázat. A homogén házasságok hányada az adott fejlettségi kistérséghez tartozó településeken

	1	2	3	4	5	mind
bolgár	1,0	0,0	1,9	6,7	90,4	100
cigány	35,5	17,0	17,0	16,9	13,6	100
görög	0,0	0,0	0,9	32,4	66,7	100
horvát	12,9	25,6	16,4	9,4	35,7	100
lengyel	7,3	4,2	11,5	13,5	63,5	100
német	3,1	5,9	43,4	17,7	29,9	100
örmény	0,0	0,0	8,1	16,2	75,7	100
román	45,4	2,0	8,7	27,6	16,2	100
ruszin	3,8	26,9	3,8	2,6	62,8	100
szerb	5,1	2,7	13,9	7,6	70,7	100
szlovák	4,8	11,8	12,5	50,0	20,8	100
szlovén	1,0	0,0	2,3	91,8	4,9	100
ukrán	5,0	9,9	21,5	12,2	51,4	100

Ha most a 13–14. táblázat értékeit összevetjük, vagyis a homogén házasságok hányadának értékéből kivonjuk az adott nemzetiségű népesség hányadának értékét, következtethetünk az adott nemzetiség reprodukciójának területi vonatkozásaira.

Látjuk, hogy a bolgárok majdnem 80%-át írták össze a dinamikus fejlődő kistérségekben, és ezekben ennél is magasabb, több mint 90%-os hányadát a homogén házasságoknak. Minden jel arra mutat tehát, hogy ők ezeken a fejlett településeken, elsősorban Budapesten stabilizálhatják reprodukciójukat, az adott asszimilációs mérték függvényében.

Ezzel ellentétben a cigányoknak nemcsak hogy egyharmada él a lemaradó kistérségekben, hanem a homogén házaspárokból még ennél is nagyobb hányad esik e területekre, ami nem kecsegtet e kisebbségi közösség gyors felemelkedésével: akik a fejletlenségből kilépnek, azok jó része már nem lesz cigány, viszont a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági jellemzők, az alacsony migrációs képesség és a nagy társadalmi távolság miatt a kilépés is megnehezül.

A legnagyobb eltéréseket a szlovének esetében tapasztaljuk. Igaz, hogy a szlovén nemzetiségűek több mint egynegyede él a dinamikus fejlődő kistérségekben (elsősorban Budapesten), de ezekre a homogén szlovén házasságok 5%-a se jut. Jelentős részük számára bizonyára már tartósan meggyengül a kapcsolat a szlovén nemzeti közösséggel, amelynek reprodukciója a Vas és Zala megyei, viszonylag fejlett és versenyképes területekre összpontosul.

Úgy tűnik, hogy a németeknek a felzárkózó, a szlovákoknak a fejlődő kistérségekhez tartozó településeken vannak kedvezőbb feltételeik a közösség reprodukciójára. A románok esetében viszont a homogén házasságok hányada csak a lemaradó kistérségekben haladja meg a román nemzetiségű népesség hányadát, de azokban 15,3%-kal. A különbséget elsősorban a dinamikus fejlődő kistérség adata ellentételezi, amelyekben (elsősorban Budapesten) túlnyomórészt külföldön született román nemzetiségűeket írtak össze. Esetükben, akárcsak a horvátok esetében, mindenekelőtt területfejlesztési intézkedésekkel lehetne stabilizálni a közösség reprodukcióját.

15. táblázat. A homogén házasságok és az adott nemzetiségűek hányada közötti különbség

	1	2	3	4	5	mind
bolgár	-1,2	-1,7	-2,6	-5,6	11,1	0,0
cigány	2,2	0,6	0,2	-0,9	-2,1	0,0
görög	-0,8	-0,9	-0,9	10,4	-7,8	0,0
horvát	3,5	7,2	-2,1	-1,5	-7,2	0,0
lengyel	3,2	0,5	0,9	-2,3	-2,3	0,0
német	0,3	0,7	9,8	-0,5	-10,2	0,0
örmény	-0,5	-3,2	0,5	1,7	1,5	0,0
román	15,3	-1,1	-2,9	0,1	-11,4	0,0

	1	2	3	4	5	mind
ruszin	-2,3	13,0	-4,2	-10,6	4,0	0,0
szerb	-1,6	0,2	0,1	-1,4	2,7	0,0
szlovák	-0,2	0,6	0,0	8,0	-8,4	0,0
szlovén	-1,5	-2,2	-4,6	29,7	-21,4	0,0
ukrán	-4,5	2,0	4,0	-4,6	3,2	0,0

Kiemelt települések

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy nemzetiségenként milyen a homogén házaspárok aránya azokon a településeken, amelyeken az adott nemzetiséghez tartozók jelentősebb számban és arányban élnek.

A jelentősebb szám és arány fogalmának meghatározásakor úgy kellett eljárunk, hogy egyrészt minél több kisebbség adatai bevonhatók legyenek, másrészt pedig, hogy e szám még minimálisan megfeleljen a közösségi reprodukció feltételeinek. Az alsó határt 400 főben és 5%-ban határoztuk meg, hogy a szlovéneket még számba vehessük. Az ez alatti értékeket azonban statisztikailag már végképp nem láttuk feldolgozhatónak, így az összehasonlításból kimaradt hét kisebbség: a bolgárok (Halásztelek 50 fő), a görögök (Beloianisz 273 fő), a lengyelek (Ládbesenyő 40 fő), a ruszinok (Komlóska 60 fő), a szerbek (Battonya 225 fő, de csak 3,3%, illetve Lórév 180 fő), az ukránok (Nyíregyháza 136 és mindössze 1,1%), és végképp az örmények, akik egyetlen településen sem érik el a 20 fős létszámot, sem pedig a 0,3%-os arányt. Budapest – mérete és vándorlási jellemzői folytán – sajátos kérdéseket vet fel, így az ottani viszonyokat külön fejezetben tárgyaljuk.

Az összehasonlításba tehát a fennmaradt hat kisebbséghez magukat nemzetiiség szerint tartozónak vallók által 400 főnél nagyobb számban és ugyanakkor 5%-nál nagyobb arányban lakott településeket vontuk be (cigány 61, horvát 6, német 19, román 2, szlovák 6 és szlovén 2, összesen 96).

A cigány házastársak etnikai homogenitásának rendkívül magas arányáról eddig elmondottakat támasztotta alá, hogy a cigányok vonatkozásában a kijelölt feltételeknek megfelelő 61 település közül 55-ben a homogenitási arány meghaladta a 75%-ot, miközben ezt a mértéket más nemzetiségek egy településen sem érték el. Esetükben tehát nincs összehasonlítási alap. A fennmaradt 41 településen a homogenitási arány 32 és 73% között alakul, és az egyes kisebbségek nagyjából arányosan vannak képviselve a skála egész terjedelmében. Ez arra utal, hogy a házasságok homogenitását nem annyira a nemzeti jelleg, mint inkább a körülmények határozzák meg, amelyek sokaságában a nemzetiségnek a településen képviselt száma és aránya nem kizárólagos, ámde igen jelentős tényező.

Ilyen szempontból érdemes megfigyelni, hogy a cigányok utáni leghomogénebb település a szlovének által 66%-os arányban, de mindössze 448 fővel lakott Felsőszölnök, ahol a 189 szlovén nemzetiségű házastárs közül mindössze 10 fér-

finak és 19 nőnek nem szlovén nemzetiségű a párja. Ugyanakkor a szlovének által nagyjából hasonló számban, de mindössze 5,5%-os arányban lakott Szentgotthárdon a homogén szlovén házaspárok aránya az előbbinek a felét se teszi ki, így került a kiemelt települések listájának legvégére.

16. táblázat. A házaspárok homogenitása
a kiemelt településeken a homogenitás arányának csökkenő sorrendjében

kisebbség	megye	kistérség fejlettsége	helység	adott nemzetiségű		házaspár				homogén %
				fő	%	homogén	férfi	nő	mind	
cigány	Fejér	4	Ercsi	424	5,02	58	10	11	79	73,42
szlovén	Vas	4	Felsőszölnök	448	65,69	80	10	19	109	73,39
cigány	Fejér	2	Sárkeresztúr	448	18,23	72	12	15	99	72,73
román	Békés	1	Méhkerék	1385	59,83	332	58	68	458	72,49
cigány	Nógrád	1	Bátonyterenye	861	5,72	152	28	35	215	70,70
német	Pest	3	Újhartyán	579	20,94	113	27	20	160	70,63
cigány	Szabolcs-SZB	2	Tiszabездéd	586	29,36	103	26	17	146	70,55
cigány	Pest	3	Örkény	531	10,73	92	18	21	131	70,23
cigány	Békés	1	Sarkad	550	5,08	79	21	13	113	69,91
horvát	Zala	2	Tótszentmárton	409	43,98	89	24	15	128	69,53
horvát	Baranya	1	Felsőszentmárton	728	69,33	165	37	37	239	69,04
német	Baranya	3	Somberek	463	28,92	116	22	34	172	67,44
horvát	Zala	2	Tótszerdahely	757	56,96	157	32	51	240	65,42
szlovák	Komárom-E	4	Piliscsév	1059	45,76	207	51	61	319	64,89
horvát	Zala	2	Molnári	513	64,29	99	31	23	153	64,71
német	Bács-Kiskun	3	Hajós	975	27,51	215	73	62	350	61,43
német	Baranya	3	Mecseknádasd	658	39,54	135	45	52	232	58,19
német	Komárom-E	4	Csolnok	1041	30,56	214	83	76	373	57,37
német	Baranya	3	Himesháza	520	42,62	106	32	51	189	56,08
német	Bács-Kiskun	3	Császártöltés	514	19,04	99	44	36	179	55,31
horvát	Vas	5	Szentpéterfa	702	65,24	108	46	46	200	54,00
szlovák	Pest	5	Pilisszentkereszt	1185	54,61	183	60	101	344	53,20
német	Bács-Kiskun	3	Nemesnáduvar	523	25,36	93	44	39	176	52,84
német	Baranya	3	Szederkény	460	24,61	82	48	26	156	52,56
német	Komárom-E	4	Tarján	607	21,59	117	52	56	225	52,00
szlovák	Békés	4	Kétsoprony	413	26,49	73	42	33	148	49,32
német	Pest	5	Pilisvörösvár	2167	17,32	399	234	188	821	48,60
német	Pest	5	Dunabogdány	525	17,89	86	51	41	178	48,31
német	Nógrád	3	Szendehely	462	31,62	80	50	37	167	47,90
német	Pest	5	Pilisszentiván	522	13,00	88	64	42	194	45,36
román	Békés	4	Kétegyháza	660	15,16	116	82	61	259	44,79

kisebbség	megye	kistérség fejlettsége	helység	adott nemzetiségű		házaspár				homogén %
				fő	%	homogén	férfi	nő	mind	
szlovák	Békés	4	Tótkomlós	1159	17,70	200	139	122	461	43,38
német	Pest	5	Solymár	747	8,38	114	82	73	269	42,38
horvát	Győr-MS	5	Kópháza	865	45,96	127	83	101	311	40,84
német	Baranya	3	Bóly	647	16,54	104	78	79	261	39,85
szlovák	Pest	5	Pilisszántó	416	19,62	61	51	46	158	38,61
szlovák	Komárom-E	4	Sárisáp	405	13,88	64	38	65	167	38,32
német	Tolna	3	Bonyhád	1148	7,99	185	179	119	483	38,30
német	Baranya	3	Mohács	1238	6,44	198	196	163	557	35,55
német	Pest	5	Taksony	587	10,00	78	86	68	232	33,62
szlovén	Vas	4	Szentgotthárd	497	5,50	81	67	100	248	32,66

Hasonlókat tapasztalunk a két románlakta település, Kétegyháza és Méhkerék esetében is. Míg a románok által 15%-ban lakott Kétegyházán a román házastársal rendelkező házaspárok mindössze 44%-a homogén, addig Méhkeréken ez az arány 72,5%. Igaz, itt nemcsak a román nemzetiségű népesség aránya sokkal magasabb (60%), de számuk is az előbbinek a kétszerese.

Ezek a számadatok első látásra azt mondatnák velünk, hogy a homogén házasságok aránya sokkal nagyobb mértékben függ az adott nemzetiségnek a településen képviselt arányától, mintsem a számától. Ahhoz, hogy árnyaltabb vélemény tudjunk mondani, vizsgáljuk meg a kérdést a listára felvett 19 németlakta település jellemzőinek összehasonlításával.

Mint a 16. táblázatból kitűnik, az általunk szabott feltételeknek megfelelő települések közül a legtöbb német nemzetiségű Pilisvörösváron (2167), a legkevesebb Szederkényen (460) él. A német nemzetiségűek a legnagyobb arányt Himesházán (43%), a legkisebbet pedig Mohácson képezik (6%). A házaspárok homogenitása Újhartyánban a legmagasabb (71%) és Taksonyon a legalacsonyabb (34%). Már ebből is kitűnik, hogy szoros linearitásról szó sem lehet. Ha azonban a három értéksort egy százas skálán arányosan elhelyezzük, valóban azt tapasztaljuk, hogy a településen képviselt arány szorosabb korrelációban áll a házasságok homogenitásával, mint az adott nemzetiségűek száma.

Somberek, Szederkény és Szendehely nagyjából ugyanolyan számú német nemzetiségű által lakott település (460–463 fő). Somberek és Szederkény is Baranyában található, mindkettő közepesen fejlett kistérségben helyezkedik el, de Somberek valamivel kisebb, így a németek aránya magasabb, és a homogén házaspár is több. Ugyanakkor a Nógrád megyei Szendehelyen a legmagasabb a német nemzetiségű népesség aránya, mégis itt a legkevesebb a homogén házaspár.

Azt mondhatnánk tehát, hogy az adott nemzetiségűek kellő száma és aránya szükséges feltétele, ám nem szükségszerű létrehozója a homogén házasságok-

nak. Egyrészt sokszor egy tevékeny kultúregyesület vagy jól működő helyi tévé-stúdió többet tehet, mint az összes demográfiai mutató. Másrészt sokszor a homogén házasságoknak kedvező zártság éppen a modernizáció, a társadalmi-gazdasági érvényesülés legfőbb akadályá is egyben.

Szende hely esetében vélhetően e tekintetben nem elhanyagolható Budapest közelsége. A főútvonal mellett, jó utazási, illetve megközelíthetőségi lehetőségekkel, festői környezetben fekvő település felnőtt lakosságának jelentős része a fővárosban vállal munkát, ugyanakkor, az imént felsorolt okok miatt, folyamatosan nő a fővárosból Szende helyre települők száma is.

Abban azonban megerősítettek bennünket az adatok, hogy a vegyes házasságok „nemzetspecifikus” tényezői – a cigányság kivételével – elhanyagolható háttal bírnak a körülmények befolyásához viszonyítva.

Együttélés és homogenitás

Amikor *A házastársak nemzetiségi arányai* című fejezetben kisebbségenként a vegyes házasságok országos arányait elemeztük, megállapítottuk, hogy a magyar páru vegyes házasságokhoz viszonyítva a más kisebbséggel együtt élők száma statisztikailag szinte elhanyagolható: a kisebbségi nemzetiségű házastársak mindössze 1-2%-a él nem vele azonos nemzetiségű és nem magyar házastárral, miközben a statisztikailag elemezhető nagyobb lélekszámú kisebbségek esetében a házastársak 70-80%-a magyar nemzetiségűnek, vagy annak is mondta magát. Most részletesebben megvizsgáljuk ezeket az adatokat.

A 17. táblázatból azt látjuk, hogy például azon német feleségek közül, akiknek a férje nem kizárólag magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 7988 nyilatkozott német nemzetiségűként. Ezt követően a legnagyobb arányt a horvátok képviselték 130 válasszal, és ugyancsak 130 horvát férjnek volt német felesége. Ezt követően a legnagyobb esetszámot a német férjek szlovák feleségei képviselték.

Emlékeztetünk kell, hogy a táblázatban a válaszok számai szerepelnek, mert ha valaki a népszámláláskor két nemzetiséget jelölt meg, mindkét esetben szerepel.

17. táblázat. A nem magyar nemzetiségű házastárral rendelkező házaspárok megoszlása

a házastársak/ élettársak nemzetisége		feleség												
		bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
férfi	bolgár	104	2	1	2	0	1	0	0	0	4	7	0	1
	cigány	8	32 244	2	12	3	22	2	36	2	8	13	3	12
	görög	5	3	213	0	1	4	0	1	1	2	1	0	2
	horvát	0	22	1	2 045	6	130	1	1	3	45	3	2	1
	lengyel	0	4	1	4	96	11	0	1	1	2	4	0	2
	német	5	45	3	130	23	7 988	5	19	10	18	123	13	16

a házastársak/ élettársak nemzetisége		feleség												
		bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
főj	örmény	0	1	0	2	0	9	37	3	0	0	0	0	2
	román	0	34	2	1	1	21	0	1 010	10	8	8	1	1
	ruszin	0	0	1	0	0	5	1	4	78	0	3	0	7
	szerb	3	3	0	50	2	26	0	9	3	331	8	0	3
	szlovák	0	19	3	2	7	91	0	14	5	6	2 147	28	1
	szlovén	0	2	0	3	1	8	0	1	0	0	11	305	0
	ukrán	0	8	0	2	1	4	1	1	7	1	2	0	181

A feleségek adatait összegezve (18. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a szerb feleségek legnagyobb hányadának, 12,5%-ának volt más kisebbséghez tartozó férje: nevezetesen horvát. A ruszin feleségek majdnem 10%-os aránya is jelentős, ellenben a cigány feleségek mindössze 0,4%-ának férje nyilatkozott nemzetisége tekintetében valamely más nevesített kisebbséghez tartozóként.

18. táblázat. Az adott nemzetiségű feleségek megoszlása férjük nemzetisége szerint (a válaszok arányai)

	azonos kisebbség	más kisebbség	magyar
bolgár	32,7	6,6	60,7
cigány	84,9	0,4	14,8
görög	42,8	2,8	54,4
horvát	50,9	5,2	44,0
lengyel	8,7	4,1	87,2
német	50,1	2,1	47,9
örmény	32,5	8,8	58,8
román	44,0	3,9	52,1
ruszin	19,7	9,9	70,4
szerb	44,0	12,5	43,5
szlovák	45,3	3,9	50,8
szlovén	35,5	5,5	59,1
ukrán	11,3	3,0	85,7

A kisebbségközi vegyes házasságok aránya jórészt azzal is magyarázható, hogy a különböző kisebbségek nincsenek egymás számára „szem előtt”, nem könnyű körükből minden más szempontból is megfelelő társat találni. A kérdés, hogy keresik-e, tehát hogy milyen az egyes kisebbségeknek a más kisebbséghez fűződő affinitása, tapasztalhatók-e e téren statisztikailag is érzékelhető mutatók. Tudnunk kellene, hogy ez a körülmények vagy a tudatos választás alapján van-e így.

A válaszhoz úgy lehet közelebb kerülni, ha megvizsgáljuk a házasságok összetételét a több kisebbség által is nagyobb számban és arányban lakott településeken.

Ennek érdekében azokat a vegyes lakosságú településeket vesszük szemügyre, amelyekben egy adott kisebbség tagjai a magyarság mellett ugyanolyan vagy legalábbis jelentős arányban kerülnek kapcsolatba valamely más kisebbséggel is, és megvizsgáljuk, hogy ilyen esetben e körülmény hogyan hat ki a vegyes házasságok összetételére.

Az ilyen vizsgálatokhoz nem könnyű megfelelő terepet találni, mert Magyarországon az egyes kisebbségek által nagyobb arányban lakott településen viszonylag kicsi a más kisebbségek létszáma, és végképp az aránya. Ezért meglehetősen „megengedő” feltételeket kell szabnunk.

A vizsgálat során három alapesetet kell elkülönítenünk:

1. Amikor a vizsgált kisebbség dominál a településen, s ott a másik kisebbségnek még statisztikailag elfogadható számú tagja van.

2. Amikor a vizsgált kisebbség van kisebb létszámban egy más kisebbség által dominált településen.

3. Amikor két kisebbség száma és aránya nagyjából megegyezik a településen.

E változatokat a németek és szlovákok viszonylatában vizsgáljuk meg.

A szlovák nemzetiségűek által 10%-nál nagyobb arányban lakott települések közül a Komárom-Esztergom megye egyik kevésbé fejlett kistérségében (4. kategória) lévő Sárísápon él 50-nél több német nemzetiségű.

A falu 2918 lakosából 405 mondta magát szlovák nemzetiségűnek (14%), míg az 58 német nemzetiségű mindössze 2%-ot képviselt. 167 család rendelkezett szlovák házastárral, ezek közül 64 volt homogén (38%). A nem szlovák házastárral élő 38 férfi közül 7-nek (18%), a 65 nő közül 9-nek (14%) volt német házastársa, miközben a németiség a falu nem szlovák lakosságának alig 2,3%-át tette ki.

A német házastársak tehát egyértelműen kapósaak voltak a szlovákok körében.

Nézzük most meg, hogyan fogadta a más nemzetiségűeket – esetünkben a szlovákokat – egy másik kisebbség, vagyis a németek, ha a magyarok mellett már azok is érzékelhető mértékben vannak jelen a környezetben (19. táblázat).

A falu 30 családjában volt német házastárs, közülük 5 volt homogén (17%). A nem német házastárral élő 12 férfi közül 9-nek (75%), a 13 nő közül 7-nek (54%) volt szlovák párja, miközben a magyarok (a más nemzetiséget nem jelölők) a faluban hatszor annyian voltak, mint a szlovákok.

19. táblázat. A szlovák és német házastársak aránya a nem homogén házaspároknál, Sárísáp

házastárs	szlovák				német			
	férfi	férfi%	nő	nő%	férfi	férfi%	nő	nő%
szlovák	64	62,7	64	49,6	9	52,9	7	38,9
német	7	6,9	9	7,0	5	29,4	5	27,8
egyéb	31	30,4	56	43,4	3	17,6	6	33,3
összesen	102	100,0	129	100,0	17	100,0	18	100,0

házastárs	szlovák				német			
	férfi	férfi%	nő	nő%	férfi	férfi%	nő	nő%
A másik nemzetiség aránya a nem homogén házaspároknál								
nem homogén	38	100,0	65	100,0	12	100,0	13	100,0
másik nemzetiség	7	18,4	9	13,8	9	75,0	7	53,8

Az elfogadás tehát kölcsönös, és az arányában mutatkozó különbséget alapvetően a németek és a szlovákok számában mutatkozó majd hétszeres különbség magyarázza. A képlet azonban ennél sokkal bonyolultabb, amit az összes kisebbségi kötődésű házastársaknak a nemzeti hovatartozás népszámlálási kérdésére adott válaszkombinációi mutatnak. Látjuk például, hogy kizárólag szlovák nemzetiségüként csak heten nyilatkoztak, ugyanakkor öten válaszoltak úgy, hogy egyaránt tekintik magukat német, szlovák és magyar nemzetiségűnek is (20. táblázat).

20. táblázat. A kisebbségi kötődésű házastársaknak a nemzeti hovatartozásra adott válaszai, Sárisáp

férfi	nő	házaspár	%
szlovák+magyar	szlovák+magyar	58	30,1
magyar	szlovák+magyar	53	27,5
szlovák+magyar	magyar	29	15,0
magyar	német+magyar	5	2,6
szlovák+magyar	német+magyar	5	2,6
német+magyar	szlovák+magyar	5	2,6
német+magyar	német+magyar	4	2,1
magyar	nem kíván válaszolni	4	2,1
német+magyar	magyar	3	1,6
német+szlovák+magyar	szlovák+magyar	2	1,0
magyar	szlovák	2	1,0
nem kíván válaszolni	magyar	2	1,0
nem kíván válaszolni	nem kíván válaszolni	2	1,0
nem kíván válaszolni	szlovák+magyar	1	0,5
magyar	cigány	1	0,5
szlovák+magyar	szlovén+magyar	1	0,5
magyar	román+magyar	1	0,5
magyar	német	1	0,5
szlovák+magyar	szlovák	1	0,5
szlovák+magyar	német+szlovák+magyar	1	0,5
német	magyar	1	0,5
nem kíván válaszolni	szlovák	1	0,5

férfi	nő	házaspár	%
szlovák	magyar	1	0,5
román+magyar	magyar	1	0,5
cigány	magyar	1	0,5
szlovák+magyar	nem kíván válaszolni	1	0,5
szlovák+szlovén+magyar	magyar	1	0,5
német+magyar	szlovák	1	0,5
szlovák	szlovák+magyar	1	0,5
német+szlovák+magyar	német+szlovák+magyar	1	0,5
szerb+magyar	szlovák+magyar	1	0,5
nem kíván válaszolni	német+szlovák+magyar	1	0,5
összesen		193	100,0

Vizsgáljuk meg most azt a települést, amelyen Magyarországon a legtöbb szlovák nemzetiségű él. Ez Békéscsaba, ahol az 1687 szlovák nemzetiségű az országban összeírt 17 693 szlovák nemzetiségűnek az egytizedét képezi, de a 68 ezer fős városban csak 2,5%-os arányt képvisel, ugyanakkor a 98 német nemzetiségű aránya a város lakosságában mindössze 0,14%. Ennek ellenére az egymás közti párkapcsolatok aránya a nem homogén házasságokban nemtől függően a szlovákoknál 1,3–1,8%-ot, a németeknél pedig 14,8–19%-ot tett ki (21. táblázat).

21. táblázat. A szlovák és német házastársak aránya a nem homogén házaspároknál, Békéscsaba

házastárs	szlovák				német			
	férfi	férfi%	nő	nő%	férfi	férfi%	nő	nő%
szlovák	205	39,4	205	48,2	4	13,3	4	16,7
német	4	0,8	4	0,9	3	10,0	3	12,5
egyéb	311	59,8	216	50,8	23	76,7	17	70,8
összesen	520	100,0	425	100,0	30	100,0	24	100,0
A másik nemzetiség aránya a nem homogén házaspároknál								
nem homogén	315	100,0	220	100,0	27	100,0	21	100,0
másik nemzetiség	4	1,3	4	1,8	4	14,8	4	19,0

Hasonlítsuk most össze a Sárísápon és a Békéscsabán kapott adatokat akként, hogy mutatkozik-e korreláció az adott településen élő kisebbségek száma és aránya, valamint a párválasztás során egymás iránt megnyilvánuló viszony között.

A 22. táblázatban azt mutatjuk meg, hogy a nem azonos nemzetiségű házastársal élő szlovák, illetve német nemzetiségű férfiakkal és nőknél milyen arányt képviselnek a másik (szlovák, illetve német) nemzetiségű házastársak Sárísápon,

valamint Békéscsabán. A 3. oszlopban az adott nemzetiségnek a részarányát tüntettük fel a lakónépességből, amelyből természetesen levontuk a párt választó nemzetiségéhez tartozók létszámát. Ha tehát egy szlovák férfi Sárísápon úgy dönt, hogy párjának megválasztásakor nem ragaszkodik annak szlovák nemzetiségéhez, akkor a nem szlovák nemzetiségűek körében széttekintve 2,3%-os esélye lenne annak, hogy német feleséget talál. Esetünkben azonban a német feleségek aránya, mint a 4. oszlopból kiolvasható, 18,4%, és az 5. oszlop arról tájékoztat, hogy ez a várt arány nyolcszorosa, nagyjából ugyanakkora, mint Békéscsabán. Ugyanígy a német férfi, ha nem a homogén házastárs mellett dönt, öt-hatszor nagyobb arányban részesíti előnyben mindkét helyen a szlovák feleségjelöltet a magyarral szemben.

A nőknél valamivel másabb a helyzet. A német nő Sárísápon csak háromszor, míg Békéscsabán majd nyolcszor nagyobb esélyben részesítette a szlovák férfit, ha nem a saját nemzetiségéből választott, míg a szlovák nő Sárísápon hatszor, Békéscsabán viszont tizenkétszer nagyobb arányban döntött a német férj mellett a nem vele azonos nemzetiségű férjjelöltek közül.

Ugyanezt a számítást elvégeztük Piliscsaba és Pilisvörösvár vonatkozásában is, és hasonló arányokat kaptunk.

Tudjuk, hogy a népességi arány ilyen felhasználása nem teljesen korrekt, hiszen a házastársjelöltek vonatkozásában meg kellene vizsgálni a népesség korcsoportok és nem utolsósorban nemek szerinti összetételét, akárcsak számos más jellemzőjét, amit a továbbiakban meg is teszünk, de a tapasztalt arányok már eléggé megbízhatóan tükrözik, hogy a házastárs megválasztásában szlovákok és németek között kölcsönös a preferencia, amelynek mértékét legjelentősebben a településen képviselt számuk és arányuk befolyásolja.

22. táblázat. A népességi arány és a párválasztás korrelációja a nem homogén házaspároknál

házastárs nemzetisége	település	népesség%	férfi		nő	
			házastárs%	4/3	házastárs%	6/3
1	2	3	4	5	6	7
német	Sárísáp	2,3	18,4	8,0	13,8	6,0
szlovák	Sárísáp	14,2	75,0	5,3	53,8	3,8
német	Békéscsaba	0,1	1,3	8,6	1,8	12,3
szlovák	Békéscsaba	2,5	14,8	6,0	19,0	7,7
német	Piliscsaba	3,5	28,0	8,0	26,1	7,4
szlovák	Piliscsaba	1,9	14,6	7,8	18,9	10,0
német	Pilisvörösvár	17,4	53,8	3,1	69,7	4,0
szlovák	Pilisvörösvár	0,6	9,8	16,7	3,7	6,3

Migráció és homogenitás

Az eddigiekben a területi egységeket úgy kezeltük, mintha azok, önálló életet élve, zárt világgént, saját házassági dinamikával rendelkeznének.

A homogén házasságok arányát vizsgálva megállapítottuk, hogy az a legnagyobb mértékben az adott kisebbségnek a településen képviselt számától és még inkább arányától függ. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy a homogén házasságok jelentős hányada olyan házastársak között kötött, akik egyike nem lakóhelyükön, sőt, nem kis arányban egyikük sem ott született. Tehát a lakóhelyükön kívül is megtalálják egymást. Ilyen értelemben annak a statisztikai adatnak, hogy a településen nagy számban és arányban élők körében nagyobb a homogén házasságok aránya, két értelmezése is van. Egyrészt ezeken a településeken egyszerűen könnyebb azonos nemzetiségű párt találni. Másrészt a körülménynek van egy áttételesebb hatásuk is: e településeken több lehetőség nyílik a nemzetiségi élet érzékelésére és megvalósítására, a nemzeti lét megélése természetes, magától értetődő, s a nemzeti identitás akkor is kifejezésre jut, ha az illető nem saját településéről választ párt magának.

A következőkben azt mutatjuk meg, hogy kisebbségenként milyenek a migrációs eltérések, és hogy ez hogyan hat ki a házasságok homogenitására.

Migrációs kombinációk

A házaspárok migrációs jellemzőinek a következő (a 23. táblázatban szereplő) kombinációit vizsgáljuk:

23. táblázat. A házastársak migrációs kombinációi

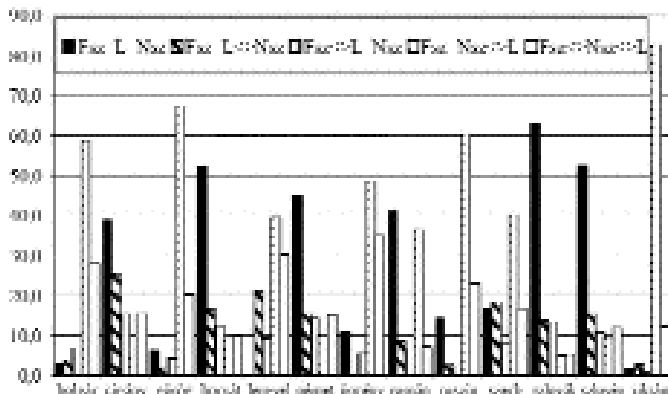
Ssz	Kód	Leírás
1	Fsz=L=Nsz	A férj és a feleség is a lakóhelyen született
2	Fsz=L<>Nsz	Csak a férj született a lakóhelyen
3	Fsz<>L=Nsz	Csak a feleség született a lakóhelyen
4	Fsz=Nsz<>L	A férj és a feleség is azonos helyen, de nem a lakóhelyen született
5	Fsz<>Nsz<>L	A férj és a feleség nem azonos helyen és nem is a lakóhelyen született

Az elemzésnek ebben a szakaszában azonos helynek a Magyarországon születettek esetében a települést (Budapest esetében a kerületet), a külföldön születettek esetében pedig az országot tekintettük.

24. táblázat. A homogén házaspárok migrációs kombinációk szerinti megoszlása

	Fsz=L=Nsz		Fsz=L<>Nsz		Fsz<>L=Nsz		Fsz=Nsz<>L		Fsz<>Nsz<>L		összesen	
	Hp	%	Hp	%	Hp	%	Hp	%	Hp	%	Hp	%
bolgár	3	2,9	4	3,8	7	6,7	61	58,7	29	27,9	104	100
cigány	12 545	38,9	8 147	25,3	5 028	15,6	1 490	4,6	5 032	15,6	32 242	100
görög	13	6,1	4	1,9	9	4,2	144	67,6	43	20,2	213	100
horvát	1 066	52,1	340	16,6	252	12,3	185	9,0	202	9,9	2 045	100
lengyel	0	0,0	20	20,8	9	9,4	38	39,6	29	30,2	96	100
német	3 603	45,1	1 231	15,4	1 138	14,2	801	10,0	1 215	15,2	7 988	100
örmény	4	10,8	0	0,0	2	5,4	18	48,6	13	35,1	37	100
román	416	41,2	87	8,6	68	6,7	369	36,5	70	6,9	1 010	100
ruszin	11	14,1	2	2,6	0	0,0	47	60,3	18	23,1	78	100
szerb	55	16,6	61	18,4	26	7,9	133	40,2	56	16,9	331	100
szlovák	1 356	63,2	296	13,8	281	13,1	104	4,8	110	5,1	2 147	100
szlovén	160	52,5	47	15,4	33	10,8	29	9,5	36	11,8	305	100
ukrán	3	1,7	5	2,8	1	0,6	150	82,9	22	12,2	181	100

A 24. táblázat és a 6. ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a szlovák homogén házasságok majdnem kétharmadában a férj és a feleség is azon a településen született, amelyen a 2001. évi népszámlálás időpontjában lakott. Ez az arány még a szlovének és a horvátok esetében haladja meg az 50%-ot, valamivel nagyobb párválasztási mobilitásról tanúskodnak a németek adatai (45,1%).

6. ábra. A homogén házaspárok migrációs kombinációk szerinti megoszlása

Az általában alacsony migrációs jellemzőkkel rendelkező cigányság esetében a homogén házaspároknak csak 38,9%-a esetében született a férj és a feleség is a lakott településen. Esetükben viszont a legmagasabb a férj, és ugyanúgy a feleség szülőhelyén lakó homogén házaspárok aránya.

A kisszámú örmény, bolgár és görög homogén házaspárok kivételével az összes többi kisebbség esetében több feleség költözik a férj lakóhelyére, mint fordítva: a szerbeknél és lengyeleknél ez az arány több mint kétszeres, a cigányoknál másfélszeres.

Csak a kis létszámú és statisztikailag megbízhatóan nem elemezhető esetszámú kisebbségek esetében haladja meg a 20%-ot azon házaspárok aránya, amelyekben a férj és a feleség nem azonos helyen és nem is a lakóhelyen született. Viszont, főleg a kis létszámú kisebbségek esetében, feltűnően magas azon házaspárok aránya, amelyeknél a férj és a feleség is azonos helyen, de nem a lakóhelyen született (az ukránoknál majdnem 83, a görögöknél 67,6%). Ez a körülmény azonban nem a kisebbségek létszámából, hanem abból fakad, hogy a külföldön születettek milyen arányt képviselnek az adott kisebbség és a homogén házaspárok házastársainak keretében.

Külső migráció

A 2001. évi népszámlálás során a kisebbségi kötődést jelölő 442 739 válasz közül 35 104 vonatkozott olyan személyre, aki nem Magyarországon született (25. táblázat). A csekély számú kettős, illetve hármas kötődéstől eltekintve egyszerűbben azt mondhatjuk, hogy a tizenhárom nevesített kisebbség valamelyikéhez tartozók 7,9%-a volt bevándorló.

A nemzetisége tekintetében e kisebbségek valamelyikéhez tartozók körében a külföldön születettek aránya valamivel kisebb, 6,6%.

Ezek az átlagértékek azonban elfedik a kisebbségek közötti nagy aránykülönbségeket.

A külföldön születettek közül mindössze 932 személy mondta magát az identitásra vonatkozó népszámlálási kérdés legalább egyike esetében a cigánysághoz tartozónak, és csak 544-en cigány nemzetiségűnek, miközben a cigány kötődésűek körében a legmagasabb a cigány nemzetiséget vallók aránya. Ez a 0,3–0,5%-os arány statisztikailag semmilyen befolyással nincs a cigányság demográfiai jellemzőire.

Ezzel ellentétben a ruszin, ukrán, román kisebbségi kötődésűek körében a külföldön születettek aránya meghaladja, vagy legalábbis megközelíti az 50%-ot, a magukat nemzetiségük tekintetében ruszinnak vagy lengyelnek vallók körében pedig több mint 60%-ot tesz ki.

25. táblázat. A külföldön születettek száma és aránya kisebbségenként

	kisebbségi kötődésű			nemzetiségű		
	mind	külföldön születettek	külföldön születettek%	mind	külföldön születettek	külföldön születettek%
bolgár	2 316	977	42,2	1 358	794	58,5
cigány	205 720	932	0,5	189 984	544	0,3
görög	6 619	1 290	19,5	2 509	1 047	41,7
horvát	25 730	2 050	8,0	15 597	1 051	6,7
lengyel	5 144	2 162	42,0	2 962	1 828	61,7
német	120 344	9 756	8,1	62 105	5 975	9,6
örmény	1 165	366	31,4	620	265	42,7
román	14 781	7 286	49,3	7 995	3 640	45,5
ruszin	2 079	1 142	54,9	1 098	678	61,7
szerb	7 350	2 808	38,2	3 816	1 263	33,1
szlovák	39 266	2 360	6,0	17 693	1 070	6,0
szlovén	4 832	307	6,4	3 025	126	4,2
ukrán	7 393	3 668	49,6	5 070	2 365	46,6
együtt	442 739	35 104	7,9	313 832	20 646	6,6

A német kisebbség körében a külföldön születettek aránya nem éri el a 10%-ot, mégis jelentősen befolyásolja a demográfiai arányokat, méghozzá elsősorban kedvezőtlen irányban. Miközben a német kisebbségi kötődésűek összlétszámában a gyermekkorúak az országos átlagnak alig a felét teszik ki, és a fiatalabb felnőtt korúak aránya is kisebb, addig nem annyira az idősebb felnőtt korúak, hanem elsősorban a 60 év felettiak nagyobb aránya ellentételezi a különbséget. Ezek az arányok a külföldön születettek esetében még kifejezettebbek: még kevesebb a gyerek, még kisebb a 40 év alatti felnőttek aránya.

Hasonló a helyzet a szlovákok esetében is: a külföldön születettek mindössze 3%-a gyerekkorú (ötször kevesebb, mint az össznépeségben), és a fiatalabb felnőtt korúak aránya még az ő esetükben sem éri el az országos átlagot.

Ezzel szemben a külföldön születettek a román, a szerb és az ukrán kisebbség számára jelentenek elsősorban fiatalító hatású nyereséget. A külföldön született gyerekkorúak az ő esetükben is kisebb arányt képviselnek nemcsak az országos átlaghoz, de a kisebbség egészéhez viszonyítva is, viszont a 15–39 éves korcsoport a románoknál több mint 60, a szerbeknél és ukránoknál több mint 50%-ot tesz ki.

Vizsgáljuk még meg, hogy a külföldön születettek nemek szerinti megoszlása milyen módon befolyásolja a kisebbségi közösségek nemek szerinti arányait.

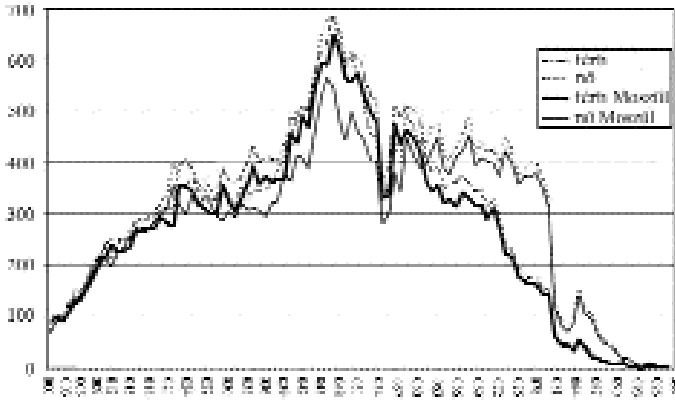
Magyarország össznépeségében 100 férfira több mint 110 nő jut: ez a nők magasabb átlagéletkorából ered, 36 éves korig a férfiak vannak többségben, és a nőbőlet a termékenységi kor után keletkezik.

A Magyarországon született kisebbségi kötődésűek vonatkozásában ugyanez a szabály érvényesül (26. táblázat): a nők nagyobb aránya a magasabb átlagéletkorú görög és szlovák közösségre jellemző, és ez az asszimiláció előrehaladottságának is az egyik mutatója. A szlovákok esetében a külföldön születettek nemcsak a korösszetétel, de a nemek arányának vonatkozásában sem javítottak a mutatókon: körükben több mint kétszer annyi a nő, mint a férfi. A németek aránya szinte teljesen megegyezik az országos átlaggal, és a külföldön születettek nőtöbblete mérsékelt arányban már a 15 évesek körében megmutatkozik.

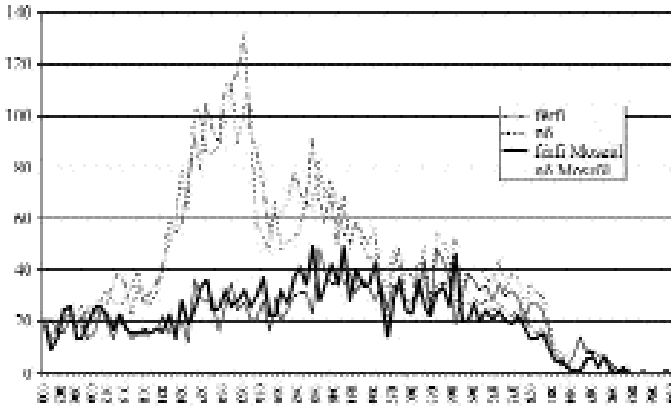
26. táblázat. A nemek aránya a Magyarországon és a külföldön született kisebbségi kötődésűek körében

	Magyarországon született			Külföldön született			Összesen		
	férfi	nő	100 férfira	férfi	nő	100 férfira	férfi	nő	100 férfira
bolgár	652	687	105,4	491	486	99,0	1 143	1 173	102,6
cigány	103 972	100 816	97,0	430	502	116,7	104 402	101 318	97,0
görög	2 197	3 132	142,6	651	639	98,2	2 848	3 771	132,4
horvát	10 915	12 765	116,9	1 039	1 011	97,3	11 954	13 776	115,2
lengyel	1 596	1 386	86,8	662	1 500	226,6	2 258	2 886	127,8
német	52 862	57 726	109,2	4 056	5 700	140,5	56 918	63 426	111,4
örmény	406	393	96,8	189	177	93,7	595	570	95,8
román	3 664	3 831	104,6	3 554	3 732	105,0	7 218	7 563	104,8
ruszín	479	458	95,6	339	803	236,9	818	1 261	154,2
szerb	2 289	2 253	98,4	1 562	1 246	79,8	3 851	3 499	90,9
szlovák	16 573	20 333	122,7	778	1 582	203,3	17 351	21 915	126,3
szlovén	2 086	2 439	116,9	117	190	162,4	2 203	2 629	119,3
ukrán	1 860	1 865	100,3	1 217	2 451	201,4	3 077	4 316	140,3
együtt	199 551	208 084	104,3	15 085	20 019	132,7	214 636	228 103	106,3

Ezzel ellentétben, miközben a Magyarországon született szerbeknél a férfiak hányada valamivel nagyobb, ezt az arányt a külföldön születettek tovább élezik: körükben 100 férfira 80 nő se jut.

7. ábra. Az összes és a Magyarországon született adott nemzetiségű férfiak és nők száma korévenként – németek

8. ábra. Az összes és a Magyarországon született adott nemzetiségű férfiak és nők száma korévenként – románok

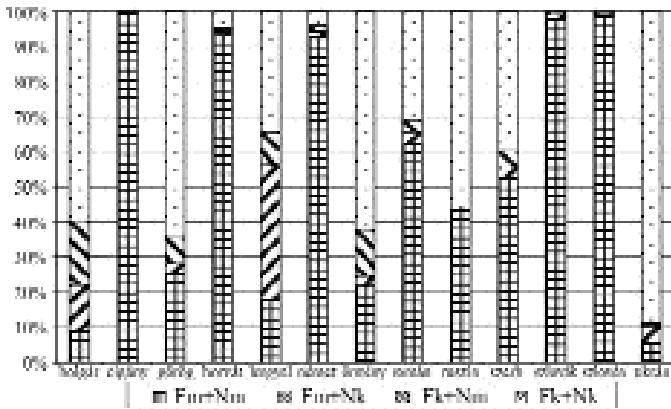
A házassági arányokat tekintve arra következtethetünk, hogy a születési ország a magyarországi bevándorlást követően is jelentős identitásképző tényező.

A 27. táblázatból látható, hogy szinte az összes kisebbség esetében markánsan elkülönülnek a magyarországi és a külföldi születésű házastárral rendelkező házaspárok: ez különösen világosan megmutatkozik a külföldön születettek jelentősebb arányával rendelkező szerbek, románok és ruszinok esetében. A 331 nemzetiségileg homogén szerb házaspár 40%-ában mindkét házastárs külföldi, 52%-ában pedig mindkettő magyarországi születésű. A románoknál ez a megoszlás 31:63%, míg a 78 ruszin homogén házaspár között egyetlen olyan sem volt, ahol az egyik házastárs külföldön, a másik pedig Magyarországon született volna.

27. táblázat. A Magyarországon és a külföldön született házastársak aránya a homogén házaspároknál

Férj	Külföld	Külföld	Magyaro.	Magyaro.
Feleség	Külföld	Magyaro.	Külföld	Magyaro.
bolgár	59,6	18,3	13,5	8,7
cigány	0,1	0,2	0,3	99,4
görög	64,3	7,5	2,8	25,4
horvát	4,4	1,0	1,1	93,5
lengyel	34,4	9,4	38,5	17,7
német	4,0	1,3	1,9	92,8
örmény	62,2	13,5	2,7	21,6
román	31,0	3,4	2,9	62,8
ruszin	56,4	0,0	0,0	43,6
szerb	39,9	4,8	3,0	52,3
szlovák	0,4	0,6	1,0	98,0
szlovén	0,3	1,0	0,0	98,7
ukrán	89,0	0,6	5,0	5,5

Összegezve: a külföldön született kisebbségi kötődésűek hozzájárulnak az aktív korú népesség arányának javításához az országban, de csak közvetetten játszanak szerepet az adott nemzeti közösség reprodukciójában, mert kevés közöttük a gyerekkorú és nagy arányban egymás között házasodnak, illetve már házaspárként érkeztek az országba. Az össznépesség és saját nemzetiségük átlagánál is nagyobb arányban élnek házasságban, de családonként kevesebb a gyerek. Miután 1990-ig szinte nem volt Magyarországra irányuló bevándorlás, főleg nem olyan, amely a magyarországi kisebbségeket gyarapította volna, csak a következő évtizedekben látjuk majd meg igazán, hogy – az európai integráció hatásával párhuzamosan – a Magyarországra vándorlók milyen módon befolyásolják majd a magyarországi kisebbségi közösségek életét.

9. ábra. A Magyarországon és a külföldön született házastársak aránya a homogén házaspároknál

Belső migráció

Mint az előző fejezetben bemutattuk, jelentős különbség mutatkozik a kisebbségek Magyarországon és külföldön született tagjai között. Ezért most külön megvizsgáljuk, hogy a belső migráció mértéke, iránya és távolsága milyen módon befolyásolja a Magyarországon született nemzetiségiek egyes házasságának arányait.

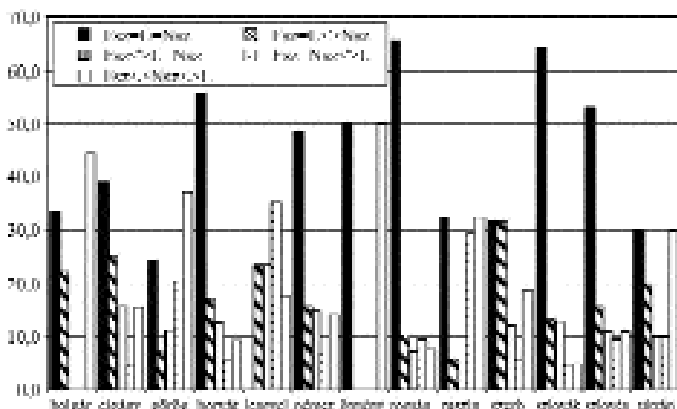
A 28. táblázatban azon házaspárok születési és lakhelye szerinti megoszlását tekintjük át, amelyekben mind a férj, mind a feleség azonos nemzetiségűnek (vagy annak is) vallotta magát, és mindketten Magyarországon születtek.

28. táblázat. A Magyarországon született homogén házaspárok migrációs kombinációk szerinti megoszlása nemzetiségenként

	Fsz=L=Nsz		Fsz=L<>Nsz		Fsz<>L=Nsz		Fsz=Nsz<>L		Fsz<>Nsz<>L		mind	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
bolgár	3	33,3	2	22,2	0	0,0	0	0,0	4	44,4	9	100
cigány	12 545	39,1	8 082	25,2	5 006	15,6	1 458	4,5	4 958	15,5	32 049	100
görög	13	24,1	4	7,4	6	11,1	11	20,4	20	37,0	54	100
horvát	1 066	55,8	328	17,2	240	12,6	104	5,4	174	9,1	1 912	100
lengyel	0	0,0	4	23,5	4	23,5	6	35,3	3	17,6	17	100
német	3 603	48,6	1 161	15,7	1 084	14,6	511	6,9	1 054	14,2	7 413	100
örmény	4	50,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	50,0	8	100
román	416	65,6	65	10,3	46	7,3	59	9,3	48	7,6	634	100
ruszin	11	32,4	2	5,9	0	0,0	10	29,4	11	32,4	34	100
szerb	55	31,8	55	31,8	21	12,1	10	5,8	32	18,5	173	100
szlovák	1 356	64,5	278	13,2	270	12,8	96	4,6	103	4,9	2 103	100
szlovén	160	53,2	47	15,6	33	11,0	28	9,3	33	11,0	301	100
ukrán	3	30,0	2	20,0	1	10,0	1	10,0	3	30,0	10	100

Láthatjuk, hogy a románok és a szlovákok esetében az ilyen házaspárok majd kétharmadánál mindkét házastárs ugyanazon a településen született, amelyen a népszámlálás időpontjában lakott. Ez az arány a horvátok és a szlovének esetében is 50% fölötti (10. ábra).

Minden kisebbség esetében gyakoribb eset, hogy a feleség költözik a férj szülőhelyére, és ez a gyakorlat a szerbek, valamint a cigányok esetében a legjellemzőbb. A németek esetében viszont majdnem ugyanannyi férj költözik a feleséghez, mint fordítva. E három kombináció összértéke csak a ruszin, a görög és a lengyel nemzetiségű házaspároknál nem éri el az 50%-ot, viszont a szlovákoknál 90,5%-ot tesz ki.

10. ábra. A Magyarországon született homogén házaspárok migrációs kombinációi

Identitás és homogenitás

Mint láthattuk, a magyarországi nemzeti kisebbségek mindegyikének esetében a házasságok homogenitásának mértékét befolyásoló tényezők közül az adott közösség területi megoszlása, elsősorban a lakott településen betöltött aránya van a legnagyobb kihatással. Ez a hatás azonban két formában is megnyilvánul.

Egyrészt az adott nemzetiségnek a településen betöltött nagyobb aránya ellátja a házassági piacot a megfelelő számú azonos nemzetiségű házastársjelölttel. Másrészt a területi kompaktság lehetővé teszi a közösségi életet, annak intézményes megszervezését, s hozzájárul a nemzeti identitás megszilárdításához, amely a párválasztás folyamatára is kihat.

De vajon mérhető, objektívizálható-e ez az identitás?

Az egészséges személyiség önazonossága egységes, koherens. A klinikai eseteket leszámítva nincs kettős vagy hármas identitás, de maga az önazonosság-tudat nem két vagy három, hanem végtelen számú összetevőből áll. Ez magáról a nemzettudatról mint az identitás egyik eleméről is elmondható. Ez teszi problema-

tikussá azt a törekvést, hogy a népszámlálás során – az objektív, tárgyyszerű adatok közé illesztve, s jórészt azokkal összefüggésbe is hozhatóan – róla is képet nyerjünk. Ugyanakkor a nemzeti identitás társadalmi szerepe, a társadalmi szerkezetre gyakorolt hatása a nehézségek ellenére is szükségessé teszi az ilyen törekvést.

Mint már többször rámutattunk, a 2001. évi népszámlálás jelentős előrelépés volt annak a ténynek az elfogadásában, hogy a nemzeti-etnikai azonosságtudat több kiterjedésű: egyszerűsítve úgy mondhatnánk, nemcsak szélessége, hanem mélysége is van. A korábbi két (illetve az 1970. évi népszámlálás során mindössze egy) kérdéssel ellentétben a nemzeti-etnikai azonosságtudatra vonatkozó négy kérdés sokkal árnyaltabb elemzést tett lehetővé, aminek lehetőségét a nyelvismetre és a vallásra vonatkozó kérdések vizsgálata tovább bővíti. Nemcsak a jelenlegi helyzet árnyaltabb megítélését, hanem a folyamatok dinamikájának előrevetítését is segíti. Az az adat például, hogy az adott kisebbség magját, a kompakt identitásúak körét a közösséghez lazábban kötődők mekkora holdudvara veszi körül, nemcsak az asszimiláció eddigi hatásáról tanúskodik (egyebek között), hanem azt is megmutatja, hogy a körülmények függvényében mekkora a „revitalizációs potenciál”.

E több teret igénylő kérdésből most csak azt a mozzanatot emeljük ki, hogy az identitásnak a népszámlálási kérdésekre adott válaszok tükrében értelmezett kompaktsága milyen összefüggésben áll a vegyes házasságok arányával.

Példaként a cigányoké után következő két legnagyobb közösség, a németek és a szlovákok adatait tekintjük át.

Mint a 29. táblázatból látjuk, a német kötődésű férfiak közül családi állása szerint 34 608, a nők közül pedig 29 426 házastárs vagy élettárs. Vegyes házasságban a férfiek 52,4%-a, a feleségek 44%-a él. Mind a férfiak, mind a nők esetében látható, hogy a nyelvi kötődés jobban befolyásolja a házasságok homogenitását, mint a két szubjektív identitásdeklaráció. A vegyes házasságok aránya azok körében a legmagasabb, akik nemzetiségük tekintetében vallották magukat németnek, magasabb, mint azoknál, akik úgy nyilatkoztak, hogy kulturálisan kötődnek a németiséghez. Feltételezhető tehát, hogy a német közösség tagjai a válaszadás során alapvetően a politikai nemzet értelmezését tartották szem előtt, a házasságkötéskor pedig (a számos egyéb társadalmi-gazdasági körülmény mellett) a nyelvi-kulturális szempont volt a domináns. A vegyes házasságok aránya viszont jelentősen kisebb azoknál, akik mind a négy népszámlálási kérdés kapcsán a németiséghez tartozónak vallották magukat.

29. táblázat. A vegyes házasságban élő német kötődésű házastársak aránya

német kötődésű	férj/élettárs			feleség/élettárs		
	fő	vegyes házasság	%	fő	vegyes házasság	%
összesen	34 608	18 142	52,4	29 426	12 960	44,0
nemzetiség	18 366	10 378	56,5	15 958	7 970	49,9
kulturális kötődés	25 456	12 368	48,6	22 686	9 360	41,3
anyanyelv	9 526	3 959	41,6	9 395	3 718	39,6
családi nyelv	13 988	5 746	41,1	12 970	4 708	36,3
14. válaszkombináció	4 885	1 514	31,0	5 253	1 613	30,7

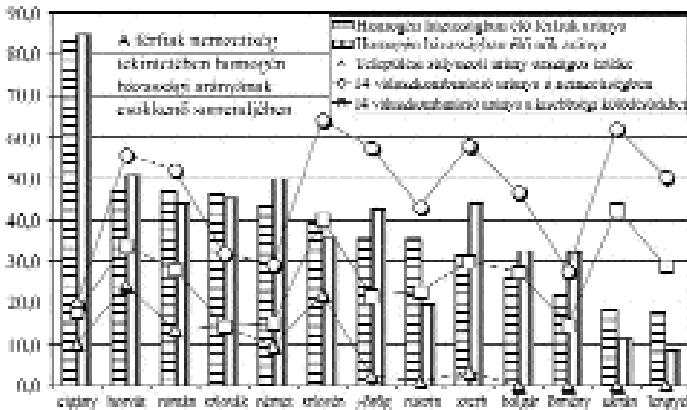
A szlovák kötődésűek esetében (30. táblázat) a házastársi/élettársi „státusban” lévő férfiak 53,8%-a élt vegyes házasságban, és – a németektől eltérően – majdnem ekkora volt a vegyes házasságban élő nők száma és aránya is. Esetükben nem annyira az anyanyelv fogta vissza a vegyes házasságok arányát, hanem az, ha környezetükben használták a szlovák nyelvet, ami természetesen már a környezet nemzetiségi összetételéről is vall. Ugyanakkor a szlovák férfiak esetében még hangsúlyozottabban kifejezésre jut az identitás kompaktsága és a homogenitás közötti összefüggés: azok a férfiak, akik mind a négy népszámlálási kérdés esetében szlovákként nyilatkoztak, alig több mint feleakkora arányban éltek vegyes házasságban, mint akik ennél kevesebb kérdés kapcsán vallották magukat szlováknak.

30. táblázat. A vegyes házasságban élő szlovák kötődésű házastársak aránya

szlovák kötődésű	férj/élettárs			feleség/élettárs		
	fő	vegyes házasság	%	fő	vegyes házasság	%
összesen	10 331	5 554	53,8	10 109	5 332	52,7
nemzetiség	4 628	2 209	47,7	4 740	2 216	46,8
kulturális kötődés	6 862	3 221	46,9	7 070	3 352	47,4
anyanyelv	2 967	1 445	48,7	3 139	1 567	49,9
családi nyelv	4 753	1 981	41,7	4 699	1 869	39,8
14. válaszkombináció	1 397	387	27,7	1 561	486	31,1

Végezetül, ha az egyes kisebbségekre vonatkozóan egybevetjük a három vizsgált komponens, a területi megoszlást (a súlyozott települési arány országos értéke), az identitás kompaktságát (a 14. válaszkombináció aránya a kisebbségi kötődésűek, valamint a nemzetiséget jelölők körében) és a homogén házasságban élő férfiak, illetve nők arányát, akkor megmutatkoznak az ilyen statisztikai elemzés eredményei és hiányosságai is.

A 11. ábrán láthatjuk, hogy a vizsgált komponensek között viszonylag stabil korreláció tapasztalható a horvátok, a románok, a szlovákok és a németek esetében. E nagyobb lélekszámú, hagyományos településsterülettel rendelkező kisebbségek között jelentős a különbség az identitás kompaktsága terén, amelynek mértéke szinte párhuzamosan alakul súlyozott települési arányuk országos értékével. E trendet követi, de kevésbé meredeken, a férfiak homogén házasságának csökkenő aránya, viszont a feleségekkel együtt nagyjából megtartják a házasságok homogenitásának 45–50%-os arányát. Ezt nagyon alacsonynak kell tekintenünk, ha tudjuk, hogy Romániában, Szlovákiában és Szerbiában a magyarság homogén házasságainak aránya 82–86%. Ezt az arányt Magyarországon egyedül a cigányság éri el, esetükben azonban nem érvényes az alkalmazott összehasonlító módszer, mert az identitáskomponensek közé a többi kisebbséghez hasonló súllyal nem emelhető be az anyanyelv. Emellett a velük kapcsolatos társadalmi távolság felülírja a területi jellemzőket, mi több, esetükben a területi koncentrátságot a településen belüli szegregáció magas foka miatt a település alatti területi egységek szintjén kellene mérni. Ugyanakkor a kis létszámú, elszórtan élő kisebbségek esetében a demográfiai statisztika módszerei már nem alkalmazhatók megbízhatóan.

11. ábra. Terület, identitás és homogenitás korrelációja

A gyermekek jellemzői

Az eddigiekben azt elemeztük, hogy a házaspáros típusú családokban hogyan alakul és milyen arányt képvisel a házastársak/élettársak nemzetisége. Most azt vesszük szemügyre, hogy ezek az arányok milyen összefüggésben állnak a házaspáros családokban élő gyerekek nemzetiségével.

A kérdésnek két vetülete van: megközelíthetjük a család oldaláról, vagyis megvizsgálhatjuk a gyerek nemzetiségét azokban a családokban, amelyekben a há-

zastársak legalább egyike, illetve mindkettő nemzetisége tekintetében valamely nevesített kisebbséghez tartozónak vallotta magát. De közelíthetünk a gyerek oldaláról is, azt vizsgálva, milyen a szülők nemzetisége abban a családban, ahol a gyerek az adott nemzetiséghez tartozónak vallotta magát. Ebben a sorrendben fogunk eljárni, előbb azonban áttekintünk néhány általános körülményt.

Családtípusok szerinti megoszlás

Családtípus szerint megkülönböztetünk házaspáros és egyszülős családokat. Ha másként nem jelezzük, a házaspáros típusú családoknál egybe vesszük a házastársakat és az élettársi kapcsolatban élőket is (31. táblázat).

A kisebbségi nemzetiségüként összeírt gyerekek közül a cigányok, a lengyelek és a románok éltek legnagyobb arányban házaspáros típusú családban, míg az egyszülős családban élők a görögök, a szlovének és az ukránok körében képezték a legmagasabb arányt.

31. táblázat. A kisebbségi nemzetiségű gyerekek családtípusok szerinti megoszlása

nemzetiség	házaspáros			egyszülős			összesen
	csak nőtlen/hajadon gyerekekkel	nőtlen/hajadon és nem nőtlen/hajadon gyerekekkel	csak nem nőtlen/hajadon gyerekekkel	csak nőtlen/hajadon gyerekekkel	nőtlen/hajadon és nem nőtlen/hajadon gyerekekkel	csak nem nőtlen/hajadon gyerekekkel	
bolgár	204	0	4	53	0	5	266
cigány	70 087	693	190	14 430	326	257	85 983
görög	399	8	10	193	4	9	623
horvát	2 498	23	38	567	21	116	3 263
lengyel	565	7	1	115	4	7	699
német	9 898	124	166	2 263	57	326	12 834
örmény	98	4	1	27	0	3	133
román	984	12	21	195	9	42	1 263
ruszin	138	3	2	27	0	10	180
szerb	604	5	7	176	2	23	817
szlovák	2 349	27	33	676	24	105	3 214
szlovén	436	13	9	151	7	23	639
ukrán	741	16	9	242	9	25	1 042

Gyerekszám a családban

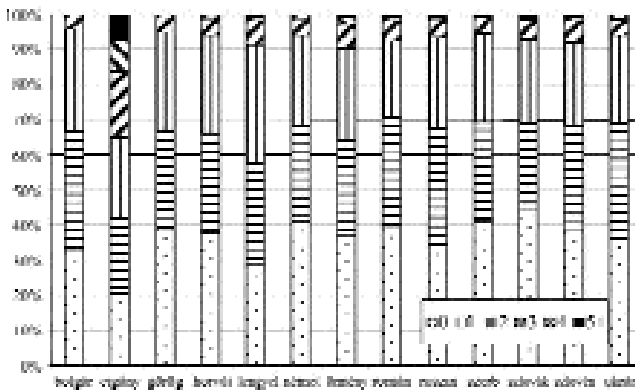
Elemzésünk folytatásában a házaspáros családokban összeírt gyerekekkel foglalkozunk (32. táblázat és 12. ábra), így, ha néhol szabadabban fogalmazva csak „összes gyereket” írunk, ezen a házaspáros családokban élő összes gyereket kell érteni.

A házaspáros családok közül azokat vesszük szemügyre, amelyekben vagy a férj, vagy a feleség, vagy mindkettő nemzetisége tekintetében valamely nevesített kisebbséghez tartozónak vallotta magát. A „nemzetiségi házastárral rendelkező” megjelölés tehát magában foglalja mind a homogén nemzetiségi, mind a vegyes házasságokat.

A 2001. évi népszámlálás időpontjában a kisebbségi nemzetiséget valló házastárral rendelkező családok több mint egyharmada szinte minden nemzetiség esetében gyermektelen volt. Kivételt csak a cigányok (20,5%) és a lengyelek (28,6%) képeztek.

32. táblázat. A házaspáros családok megoszlása a gyerekek száma szerint (abszolút számban)

	0	1	2	3	4	5+	mind
bolgár	198	208	176	22	4	0	608
cigány	9 097	9 735	9 896	8 458	4 016	3 188	44 390
görög	345	248	245	39	6	0	883
horvát	2 406	1 776	1 761	309	39	14	6 305
lengyel	443	454	523	105	18	7	1 550
német	10 776	7 173	6 864	1 293	181	53	26 340
örmény	92	67	65	16	5	2	247
román	1 347	1 094	755	196	34	17	3 443
ruszin	185	178	139	30	1	4	537
szerb	599	424	364	67	7	5	1 466
szlovák	3 062	1 944	1 718	415	63	21	7 223
szlovén	509	400	312	81	16	6	1 324
ukrán	875	788	602	113	26	5	2 409

12. ábra. A házaspáros családok megoszlása a gyerekek száma szerint (százalékban)

Mint látjuk, a gyerektelen családok aránya a szlovákok, a németek és a szerbek esetében volt a legmagasabb. Ugyanakkor – a cigányok kivételével – három vagy több gyermeket a családok 5–7%-ában írtak össze.

A gyermekek oldaláról szemlélve az arányokat (33. táblázat), azt látjuk, hogy az örmények, a lengyelek és természetesen a cigányok kivételével a nemzetiségi szülővel rendelkező családokban élő gyerekek több mint egynegyede egyke.

33. táblázat. A gyerekek megoszlása
a család gyerekszama szerint (abszolút számban)

	1	2	3	4	5+	mind
bolgár	208	352	66	16	0	642
cigány	9 735	19 792	25 374	16 064	18 441	89 406
görög	248	490	117	24	0	879
horvát	1 776	3 522	927	156	77	6 458
lengyel	454	1 046	315	72	39	1 926
német	7 173	13 728	3 879	724	296	25 800
örmény	67	130	48	20	10	275
román	1 094	1 510	588	136	95	3 423
ruszin	178	278	90	4	28	578
szerb	424	728	201	28	29	1 410
szlovák	1 944	3 436	1 245	252	118	6 995
szlovén	400	624	243	64	33	1 364
ukrán	788	1 204	339	104	25	2 460

A nemzetiségi házastársak gyerekeinek nemzetisége

Mielőtt megvizsgálánk a házastársak és a gyerekek nemzetisége közötti összefüggések részleteit, tekintsük át először a vizsgálandó sokaságot. Első lépésben a nemzetiségi házastárssal rendelkező családokban élő gyerekeket vesszük szemügyre. A 34. táblázat a homogén és heterogén házaspárok együttes gyerekszámait tartalmazza a gyerek nemzetisége szerint. Ismételten emlékeztetünk, hogy a táblázatban esetszámok szerepelnek, mert ha egy gyermeket például német-szlovák vegyes házasságban írtak össze, akkor a németek és a szlovákok rovatában is szerepel.

34. táblázat. A gyerekek nemzetisége az adott nemzetiségű házasúttal (is) rendelkező családokban (abszolút számban)

	csak magyar	csak kisebbség	magyar és kisebbség	egyéb	nem nyilatkozott	ismeretlen	összesen
bolgár	409	63	113	18	36	3	642
cigány	16 168	49 441	20 539	27	3 049	182	89 406
görög	436	131	234	11	64	3	879
horvát	3 719	1 402	966	55	303	13	6 458
lengyel	1 250	155	384	20	111	6	1 926
német	14 765	4 204	5 134	79	1 505	113	25 800
örmény	163	43	30	4	28	7	275
román	2 187	565	388	52	218	13	3 423
ruszin	408	63	59	15	32	1	578
szerb	690	401	165	30	114	10	1 410
szlovák	4 731	542	1 309	62	321	30	6 995
szlovén	1 007	124	174	11	44	4	1 364
ukrán	2 067	175	104	10	93	11	2 460

Ennek az összegező táblázatnak az értékeit nagyon sok tényező alakította, de összefoglalóan jól kifejezi az adott közösség jellemzőit. Látjuk, hogy a cigány nemzetiségű házasúttal rendelkező családokban a gyerekek 55,3%-át csak cigány nemzetiségűként írták össze, és mindössze 18,1%-át csak magyaroként (35. táblázat).

35. táblázat. A gyerekek nemzetisége az adott nemzetiségű házasúttal (is) rendelkező családokban (százalékban)

	csak magyar	csak kisebbség	magyar és kisebbség	egyéb	nem nyilatkozott	ismeretlen
bolgár	63,7	9,8	17,6	2,8	5,6	0,5
cigány	18,1	55,3	23,0	0,0	3,4	0,2
görög	49,6	14,9	26,6	1,3	7,3	0,3
horvát	57,6	21,7	15,0	0,9	4,7	0,2
lengyel	64,9	8,0	19,9	1,0	5,8	0,3
német	57,2	16,3	19,9	0,3	5,8	0,4
örmény	59,3	15,6	10,9	1,5	10,2	2,5
román	63,9	16,5	11,3	1,5	6,4	0,4
ruszin	70,6	10,9	10,2	2,6	5,5	0,2
szerb	48,9	28,4	11,7	2,1	8,1	0,7

	csak magyar	csak kisebbség	magyar és kisebbség	egyéb	nem nyilatkozott	ismeretlen
szlovák	67,6	7,7	18,7	0,9	4,6	0,4
szlovén	73,8	9,1	12,8	0,8	3,2	0,3
ukrán	84,0	7,1	4,2	0,4	3,8	0,4

A továbbiakban a kisebbségi nemzetiségű házastárssal (is) rendelkező házaspárokat három csoportba osztjuk, aszerint, hogy a férj, a feleség, vagy mindkettő az adott nemzetiséghez tartozónak vallotta magát (36–38. táblázat és 13. ábra). Nemzetiségenként megvizsgáljuk, hogy az adott nemzetiségi összetételű házaspárokkal élő gyerekek hány százalékát írták össze ugyancsak az adott nemzeti-séghez tartozóként, és mekkora az intergenerációs asszimiláció aránya.

36. táblázat. Az összes gyerekek száma az adott nemzetiségi összetételű házaspároknál

adott nemzetiségű	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
férj vagy feleség	642	89 406	879	6 423	1 926	25 800	275	3 423	578	1 410	6 995	1 364	2 460
csak férj	318	11 402	427	2 613	530	10 989	150	1 235	139	681	2 591	492	773
csak feleség	228	9 996	311	2 072	1 273	8 435	78	1 317	361	427	2 718	549	1 475
mindkettő	96	68 008	141	1 738	123	6 376	47	871	78	302	1 686	323	212

37. táblázat. Az adott nemzetiségű gyerekek száma az adott nemzetiségi összetételű házaspároknál

adott nemzetiségű	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
férj vagy feleség	176	69 980	365	2 340	539	9 339	73	953	122	566	1 851	298	279
csak férj	59	2 812	140	437	75	2 091	28	128	9	164	283	27	24
csak feleség	38	4 398	111	583	378	2 423	5	213	57	138	530	67	113
mindkettő	79	62 770	114	1 320	86	4 825	40	612	56	264	1 038	204	142

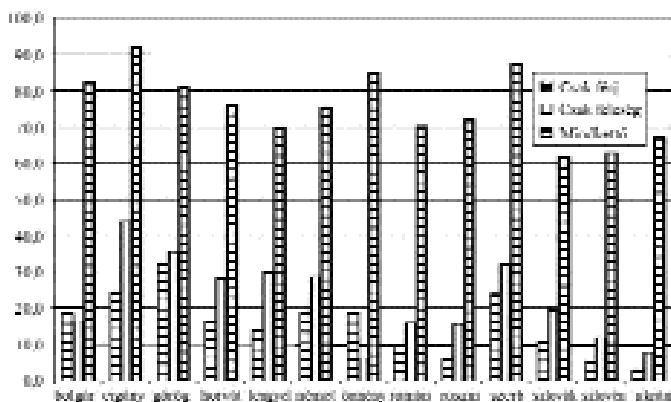
38. táblázat. Az adott nemzetiségű gyerekek hányada az adott nemzetiségi összetételű házaspároknál

adott nemzetiségű	bolgár	cigány	görög	horvát	lengyel	német	örmény	román	ruszin	szerb	szlovák	szlovén	ukrán
férj vagy feleség	27,4	78,3	41,5	36,4	28,0	36,2	26,5	27,8	21,1	40,1	26,5	21,8	11,3
csak férj	18,6	24,7	32,8	16,7	14,2	19,0	18,7	10,4	6,5	24,1	10,9	5,5	3,1
csak feleség	16,7	44,0	35,7	28,1	29,7	28,7	6,4	16,2	15,8	32,3	19,5	12,2	7,7
mindkettő	82,3	92,3	80,9	75,9	69,9	75,7	85,1	70,3	71,8	87,4	61,6	63,2	67,0

Látjuk, hogy a nemzetiségileg homogén házasságban élő cigány házaspároknál a gyerekek 92,3%-át is cigány nemzetiségüként írták össze, miközben a szlovák házaspárok gyerekeinek csak 61,6%-a volt szlovák nemzetiségű.

Az intergenerációs asszimiláció természetesen sokkal nagyobb arányú a vegyes házasságok esetében. Ott, ahol csak a férj volt ukrán, a gyerekek mindössze 3,1%-át írták össze ukrán nemzetiségüként. A vegyes házasságban élők közül mind a férjek, mind a feleségek esetében a szerbek és a cigányok vegyes házasságaiban követték a gyerekek a legnagyobb mértékben a kisebbségi szülő nemzetiségét, de ez a mérték még esetükben sem érte el az „egyszerű újratermelést” biztosító 50%-os arányt.

A magyarországi kisebbségekre jellemző, hogy a kisszámú bolgár és örmény közösség kivételével az összes többiben a gyerekek nagyobb arányban követik az anyát, mint az apa nemzetiségét.

13. ábra. Az intergenerációs asszimiláció aránya a homogén és a heterogén házaspároknál

A nemzetiségi gyerekekkel élő házastársak nemzetisége

A 36–38. táblázatból azt is láthattuk, hogy az adott nemzetiségű házastárral rendelkező házaspároknál adott nemzetiségüként összeírt gyerekek száma kisebb, mint amennyit a népszámlálási statisztika családi állás keretében adott nemzetiségű gyerekként kimutat. Ez azt jelenti, hogy olyan gyerekek is kisebbségi nemzetiségüként kerültek összeírásra, akik szülei nem vallották magukat az adott nemzetiséghez tartozónak. Az ukránok esetében ezek aránya meghaladja a 40%-ot, viszont mindössze 990 olyan gyerek mondta magát cigány nemzetiségűnek, akiknek egyik szülője se vallotta annak magát (39. táblázat).

39. táblázat. Az adott nemzetiségű gyerekek megoszlása a szülők nemzetisége szerint

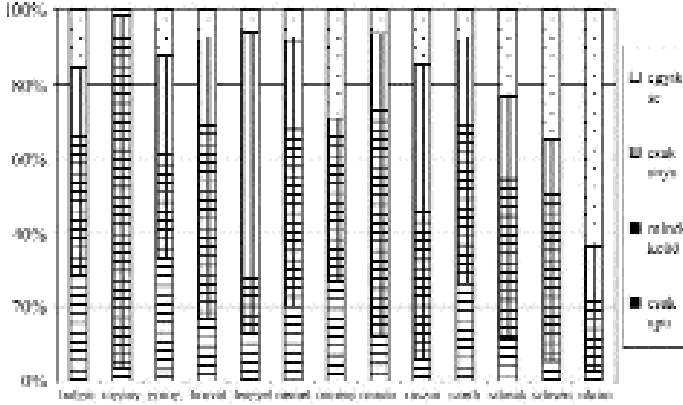
	legalább egyik szülő azonos nemzetiségű		egyik szülő sem azonos nemzetiségű		összesen
bolgár	176	84,6	32	15,4	208
cigány	69 980	98,6	990	1,4	70 970
görög	365	87,5	52	12,5	417
horvát	2 368	92,5	191	7,5	2 559
lengyel	539	94,1	34	5,9	573
német	9 338	91,7	850	8,3	10 188
örmény	73	70,9	30	29,1	103
román	953	93,7	64	6,3	1 017
ruszin	122	85,3	21	14,7	143
szerb	566	91,9	50	8,1	616
szlovák	1 851	76,8	558	23,2	2 409
szlovén	298	65,1	160	34,9	458
ukrán	279	36,4	487	63,6	766

Először vizsgáljuk meg azt, hogy milyen arányban egyezik meg az egyik, vagy mindkét szülő nemzetisége a gyerekével (40. táblázat).

40. táblázat. Az adott nemzetiségű gyerekek megegyező nemzetiségű szüleinek száma

	csak apa	csak anya	mindkettő	egyik sem	összesen
bolgár	59	38	79	32	208
cigány	2 812	4 398	62 770	990	70 970
görög	140	111	114	52	417
horvát	437	583	1 320	208	2 548
lengyel	75	378	86	34	573
német	2 091	2 423	4 825	849	10 188
örmény	28	5	40	30	103
román	128	213	612	64	1 017
ruszin	9	57	56	21	143
szerb	164	138	264	50	616
szlovák	283	530	1 038	558	2 409
szlovén	27	67	204	160	458
ukrán	24	113	142	487	766

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a cigány nemzetiségű gyerekek élnek a legnagyobb arányban homogén családban: 88,4%-uk esetében apjuk és anyjuk (pontosabban: a férj és a feleség) is cigány nemzetiségűnek vallotta magát. A nem homogén házaspáros családban élő cigány gyerekek közül többnek cigány nemzetiségű az anyja, mint az apja, ami a többi nagyobb létszámú kisebbségre is jellemző. Ettől csak a szerbek, illetve a bolgárok és az örmények térnek el, ez utóbbiaknál azonban nagyon kis esetszámokról van szó (14. ábra).

14. ábra. Az adott nemzetiségű gyerekek azonos nemzetiségű szüleinek aránya

Asszimiláció és disszimiláció

Az eddig elmondottakat úgy foglalhatjuk össze, hogy a magyarországi kisebbségek körében szülők és gyerekek vonatkozásában két párhuzamos folyamat zajlik.

Egyrészt a kisebbségi nemzetiséget valló szülők gyerekeinek egy része elhagyja szüleinek nemzetiségét, és – esetünkben legalábbis a népszámlálási összeírás során – már csak magyar nemzetiségűnek vallja magát.

Másrészt azokban a családokban, amelyekben a szülők a népszámlálás során már nem vallották magukat nemzetiségük tekintetében is valamely kisebbséghez tartozónak (bár származásukra az esetek túlnyomó többségében utalnak az olyan egyéb népszámlálási kérdésekre adott válaszok, mint az anyanyelv, a nyelvtudás vagy a felekezeti hovatartozás), a gyerekek egy része nemzetiség tekintetében is az adott kisebbséghez tartozónak vallotta magát.

Ezt a két adatsort a 41. táblázatban vetettük össze, amelyhez kissé részletesebb magyarázat kívánkozik.

A táblázat második oszlopában azoknak a gyerekeknek a számát tüntettük fel, akiknek az egyik vagy mindkét szülője a népszámlálás során nemzetisége tekintetében az adott kisebbséghez tartozónak vallotta magát, ők viszont csak magyar nem-

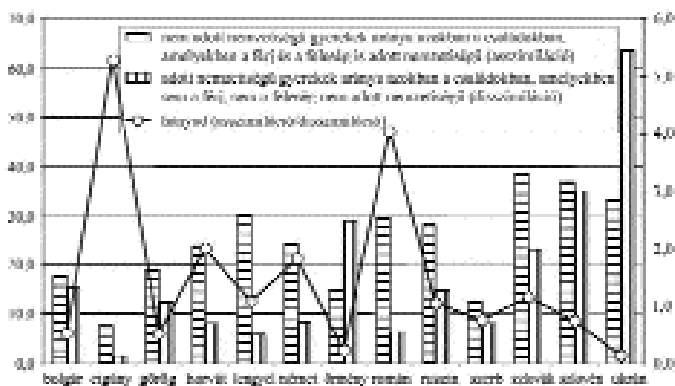
zetiségüként nyilatkoztak. A harmadik oszlop azt mutatja, hogy ők az ilyen családokban élő gyerekek hány százalékát képezték. Ez tehát az asszimilációs arány.

A negyedik oszlop azon gyerekek számát tartalmazza, akik adott nemzetiségűként nyilatkoztak, viszont egyik szülőjük se tartotta magát a szóban forgó nemzetiséghez tartozónak (a nem magyar nemzetiségűként nyilatkozó szülők száma statisztikailag elhanyagolható). Az ötödik oszlop azt mutatja, hogy e gyerekek hány százalékot tesznek ki az adott nemzetiségű, házaspáros családban élő gyerekek összlétszámából. Ez tehát a disszimilációs arány, a „visszanemzetiesedettek” aránya.

Végül a hatodik oszlop a két arányszám viszonyát tükrözi. Azt láthatjuk belőle, hogy például majdnem 37-szer annyi gyerek mondta magát magyar nemzetiségűnek a lengyel házastárssal rendelkező családban, mint amennyi lengyel nemzetiségűként nyilatkozott ott, ahol egyik szülő se deklarálta így magát. Ez a nagy aránykülönbség azt mutatja, hogy a lengyel kisebbségnek nincsenek revitalizációs tartalékai, miközben például az ukrán nemzetiségű gyerekek kétharmadát, vagy a szlovákok egynegyedét írták össze az adott nemzetiséget nem jelölő szülőkkel egy családban.

41. táblázat. Az adott nemzetiségű szülővel rendelkező csak magyar nemzetiségű, valamint az adott kisebbség nemzetiségét nem valló szülők kisebbségi nemzetiségű gyerekei közötti aránykülönbség

	magyar gyerek kisebbségi szülővel		kisebbségi gyerek magyar szülővel		asszimiláció/ disszimiláció
	fő	kisebbségi szülők gyerekeinek %-a	fő	kisebbségi gyerekek %-a	
bolgár	409	63,7	32	15,4	12,8
cigány	16 168	18,1	990	1,4	16,3
görög	436	49,6	52	12,5	8,4
horvát	3719	57,6	208	8,2	17,9
lengyel	1 250	64,9	34	5,9	36,8
német	14 765	57,2	849	8,3	17,4
örmény	163	59,3	30	29,1	5,4
román	2 187	63,9	64	6,3	34,2
ruszin	408	70,6	21	14,7	19,4
szerb	690	48,9	50	8,1	13,8
szlovák	4 731	67,6	558	23,2	8,5
szlovén	1 007	73,8	160	34,9	6,3
ukrán	2 067	84,0	487	63,6	4,2

15. ábra. Az asszimiláció és a disszimiláció hányada

A továbbiakban azt vesszük szemügyre, hogy milyen jellemzők különböztetik meg a szüleikhez képest az asszimiláció, illetve a disszimiláció útjára lépett gyerekeket (42. táblázat).

Először vessük össze a disszimiláns gyerekek területi megoszlását. Példaként ez esetben a cigány, a német, a szlovák és a szlovén nemzetiségűeket vesszük.

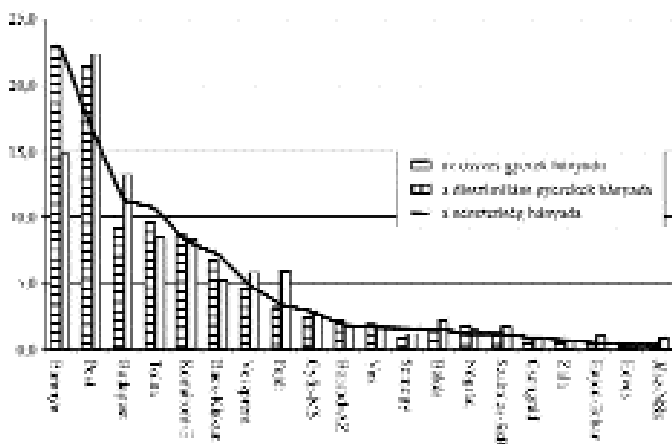
42. táblázat. A disszimiláns gyerekek megoszlása megyénként

megye	megyenév	cigány	német	szlovák	szlovén	cigány%	német%	szlovák%	szlovén%
01	Budapest	121	112	118	32	12,3	13,2	21,1	20,0
02	Bács-Kiskun	22	44	38	11	2,2	5,2	6,8	6,9
03	Baranya	52	126		2	5,3	14,8	0,0	1,3
04	Békés	36	18	43	8	3,7	2,1	7,7	5,0
05	Borsod-AZ	158	14	37	9	16,0	1,6	6,6	5,6
06	Csongrád	16	8	11	4	1,6	0,9	2,0	2,5
07	Fejér	29	50	1	6	2,9	5,9	0,2	3,8
08	Győr-MS	6	22		7	0,6	2,6	0,0	4,4
09	Hajdú-Bihar	71	9		4	7,2	1,1	0,0	2,5
10	Heves	59	2	16	1	6,0	0,2	2,9	0,6
11	Jász-NSz	61	7		8	6,2	0,8	0,0	5,0
12	Komárom-E	16	70	87	7	1,6	8,2	15,6	4,4
13	Nógrád	44	12	50	2	4,5	1,4	9,0	1,3
14	Pest	78	190	141	29	7,9	22,4	25,3	18,1
15	Somogy	52	10		2	5,3	1,2	0,0	1,3
16	Szabolcs-SzB	99	14	13	7	10,0	1,6	2,3	4,4
17	Tolna	12	72		4	1,2	8,5	0,0	2,5

megye	megyenév	cigány	német	szlovák	szlovén	cigány%	német%	szlovák%	szlovén%
18	Vas	5	15	1	7	0,5	1,8	0,2	4,4
19	Veszprém	30	49	2	6	3,0	5,8	0,4	3,8
20	Zala	19	5		4	1,9	0,6	0,0	2,5
		986	849	558	160	100	100	100	100

Megfigyelhetjük, hogy a disszimiláns gyerekek legjelentősebb hányada Budapestre és Pest megyére esik, de ezeket az arányokat igazán csak akkor tudjuk értelmezni, ha összevetjük őket az adott nemzetiségű népesség, illetve az összes adott nemzetiségű gyerek területi megoszlásával. E három adatsort illesztettük egybe a 16–17. ábrán a németek és a szlovákok vonatkozásában.

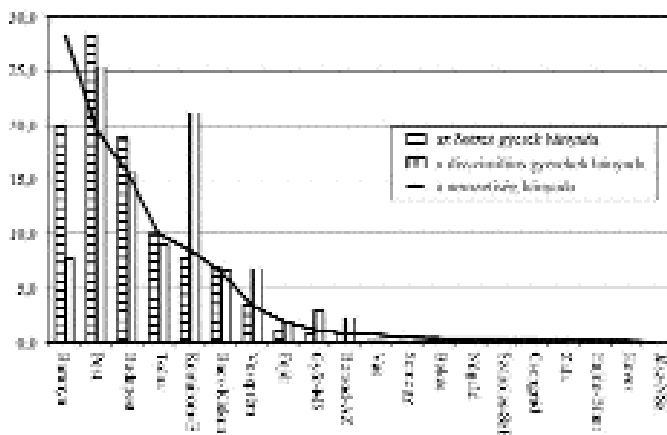
A németek esetében láthatjuk, hogy az összes gyerekek hányada a német nemzetiségű népességgel viszonylag arányosan oszlik meg a megyék között. A gyerektöbbség csak Pest megyében jelentkezik, ami azt jelenti, hogy a németesség itt a legvitálisabb, legfejlődőképebb. Itt a legjelentősebb a disszimiláns gyerekek hányada is, ami azt jelzi, hogy az elmúlt évtizedek asszimilációs folyamatai révén itt van jelentős revitalizációs bázis is. Baranya megyében, ahol a legtöbb német él, a Magyarországon összeírt összes (házaspáros családban élő) német nemzetiségű gyerekek hányada megegyezik a német nemzetiségű népesség hányadával, ami egészséges arány. Ugyanakkor itt is jelentős volt a disszimiláns gyerekek száma.

16. ábra. A nemzetiség, a gyerekek és a disszimiláció hányada megyénként – németek

A szlovákok esetében a németekénél kedvezőtlenebb a helyzet. Miközben Békés megyében a magyarországi szlovák nemzetiségűek 28,4%-át írták össze, addig a szlovák nemzetiségű gyerekeknek csak 20%-a élt ott. Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a megyében tovább folytatódik a szlovákok szórványosodása. Esetükben is Pest megyében mutatkoznak a legkedvezőbb demográfiai feltételek. Budapesten a szlovák nemzetiségű gyerekeknek valamivel kisebb hányada

él, mint a szlovák nemzetiségű népességé, viszont a főváros toronymagasan kiemelkedik a disszimiláns gyerekek hányadának tekintetében. Ez egyaránt értelmezhető úgy, hogy az elmúlt évtizedekben a fővárosban a szlovákság körében erőteljes asszimiláció zajlott, de úgy is, hogy az utóbbi időben, a megváltozott körülményekben mind többen ismerik fel és érzik fontosnak – többek között a népszámlálás során is – kifejezni szlovák kötődésüket.

17. ábra. A nemzetiség, a gyerekek és a disszimiláció hányada megyénként – szlovákok

Összefoglalás

A nemzeti-etnikai identitás alakulásában a vegyes házasság csak egy, de kétségtelenül a legjelentősebb tényező. Átala kapcsolódik össze a nemzet „sorsa”, története az egyén, a család történetével. Azért olyan markáns a legtöbb egyén önazonosságának szerkezetében a nemzeti elem, mert az elmúlt század nemzetállami korában a nemzet nevében végrehajtott állampolitika, a világháborúk, népirtások, határmódosítások, vándorlások nem csak úgy „általában” képezték a történelmet, hanem személyes és családi történelmünk részeivé is váltak.

A nemzet tehát nem a koronában lakozik, mint valamilyen primordiális, archetipikus szubsztancia. Nem is a parlamentben, és az állam intézményrendszerében, amely öntörvényű működése során úgy termelné újra a nemzetet, mint saját létjogosultságának ideológiáját.

A nemzet a fejünkben lakozik, s amikor személyes vonatkozásban is feltesszük az örök emberi kérdéseket, hogy kik vagyunk és honnan jöttünk, egyéni sorsunkban is folyton szembetaláljuk magunkat a nemzet fogalmával.

Sokáig általánosan elfogadott volt az állítás, hogy a vegyes házasság az intergenerációs asszimiláció alapvető tényezője: a nemzetállami nyomás közepette a

vegyes házasság afféle „menekülési útvonal” az egyénnek, s a nemzeti homogenizáció eszköze az államnak, amely az ilyen tendenciát akár jutalmazhatja is. Az idő azonban jelentősen megváltozott – vagy változóban van –, s a hely is mind kevésbé lesz öntörvényű, bezárt.

1. Magyarországon a vegyes házasságok aránya – a cigányok kivételével minden kisebbség esetében – rendkívül magas, jóval magasabb, mint például a határon túli magyar közösségekben.

De nem magasabb, mint az azonos demográfiai körülmények közepette. A vegyes házasságok arányát befolyásolja az adott csoport korösszetétele, a nemek aránya, a társadalmi-gazdasági jellemzők, és főképp a területi megoszlás, a létszám és számarány.

Ezek a körülmények minden közösség esetében nagyjából azonos módon hatnak, s csak másodlagos szereppel bír a „nemzeti ideológia”, a társadalmi norma indukálta eltérés.

2. A vegyes házasságok esetében nem kizárólagos a kisebbségi–magyar reláció. Az eltérő kisebbségek tagjai egymás között is házasodnak, s e házasságok aránya sokkal nagyobb, mint azt a demográfiai körülmények indokolnák.

3. Az intergenerációs asszimiláció, a homogén kisebbségi házaspárok magyar nemzetiségű gyerekei mellett, ha az előbbinél jelentősen kisebb mértékben is, megmutatkozik a disszimiláció tendenciája is, tehát amikor a magukat magyar nemzetiségűnek valló szülők gyerekei kisebbségi nemzetiségűként nyilatkoznak, vagy kiskorúak esetében maguk a magyar szülők jelentették be őket annak a népszámlálás során.

4. Bár a homogén kisebbségi házaspárok aránya összefügg az általuk lakott település nemzetiségi arányaival, a házastársak jelentős hányada nem a lakott településen született. Ez arra mutat, hogy a nagyobb arány egyféle „identitásképző” tényező is, amely közvetve hat vissza a vegyes házasságok arányára.

5. Azokban a közösségekben, amelyekben jelentős a külföldön születettek aránya, ezek jelentős arányban elkülönülnek a nemzetiségileg homogén házasságokban is: külföldön született külföldivel él házasságban, magyarországi magyarországgal, és a vegyes kombinációk ritkábbak, mint az interetnikai viszonylatban. A mérték túllép azon az arányon, amelyet az együtt Magyarországra költözött házastársak képviselnek.

Irodalom

- BUKODI Erzsébet 2001. A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása, *Statistikai Szemle* (2): 142–162. http://portal.ksh.hu/pls/portal/docs/page/statszemle/statszemle_archivum/2001_archivum/2001_02_archivum/bukodi.pdf
- BUKODI Erzsébet 2001. A házasságkötés időzítése az egyéni életútban, *Statistikai Szemle* (4–5): 312–334. http://portal.ksh.hu/pls/portal/docs/page/statszemle/statszemle_archivum/2001_archivum/2001_04_05_archivum/bukodi%20jav.pdf
- BUKODI Erzsébet 2002. Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történeti időben, *Szociológiai Szemle* (2): 28–58. <http://www.mtapti.hu/mszt/20022/bukodi.htm>
- FEJŐS, Zoltán, *Shifting Identities in Mixed Marriages. The Case of the Population of Košice (Slovakia) in the 20th Century* (Zoltán FEJŐS, Éva KOVÁCS, László GYURGYÍK, János VASIK, Kata KÁDEK, Szilvia NÉMETH), LGI Project <http://lgi.osi.hu/ethnic/relations/1/shifting.html>
- GEREBEN Ferenc, *A horvátországi magyarok azonosságtudata* (egy szociológiai felmérés alapján). <http://public.srce.hr/maho/gereben.html>
- GREDELJ, Stjepan 1999. Klerikalizam, etnofiletizam, antiekumenizam i (ne)tolerancija, *Sociologija* (2). http://www.sac.org.yu/komunikacija/casopisi/sociologija/XLI_2/d004/show_html?stdlang=hr
- GYURGYÍK László 1998. A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig, *Regio* (2): 131–149. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1998/2/08gyurgyik_laszlo.doc
- HOÓZ István 2002. A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés, *Statistikai Szemle* (12): 1082–1096. <http://portal.ksh.hu/pls/portal/url/ITEM/E6262A4E25E56EA8E03400306E4816D2>
- KARÁDY Viktor 1993. Rétegmobilitás, státuszmobilitás és felekezeti vegyes házasság Budapesten a két világháború között, *Szociológiai Szemle* (2): 3–44. <http://www.mtapti.hu/mszt/19932/karady.htm>
- LIHT, Sonja–DRAKULIĆ, Slobodan 1997. Kada je ime za mirovnjaka bilo žena: rat i rod u bivšoj Jugoslaviji, *Ženske studije* (7). <http://www.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/files/212/ratirod.pdf>
- MIJATOVIĆ, Antun 1995. (Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb) *Obitelj i poremećaji socijalnog konteksta*, Društvena istraživanja, 18–19. <http://www.pilar.hr/Glavne/Djelatnost/drustvena/04godina/broj18-19.htm>
- MIRNICS Károly 1970. Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében, *Demográfia* (3): 269–282.
- MIRNICS Károly 1994. Kétnyelvűség a vajdasági vegyes házasságokban, *Regio* (4): 117–127. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1994/4/08mirnics_karoly.doc
- NAGY Péter Tibor 2005. Az állami befolyás növekedése az oktatásban 1867–1945, *Iskolakultúra* (6–7): 3–229. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00094/pdf/tan_vita2005-6-7.pdf
- PETROVIĆ, Ruža 1985. *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta*, Beograd

- ŠTERC, Stjepan 1991. Ethnic Origin of 'Yugoslavs' in Croatia, *Geographical Papers* (8): 143–166.
- TÓTH Ágnes–VÉKÁS János 2004. *Határok és identitás*, in *Tér és Terep 3*, Bp., Akadémiai Kiadó
- TÓTH Ágnes–VÉKÁS János 2005. *A bevándorlás hatása a hazai nemzeti kisebbségek összetételére*, in TAMÁS Pál–ERŐSS Gábor–TIBORI Tímea (szerk.), *Nemzetfelfogások. Kisebbség – többség*, Bp., Új Mandátum–MTA Szociológiai Kutatóintézete, 278–293.
- TÓTH Ágnes–VÉKÁS János 2005. *Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztikötődések erősödése?*, in KOVÁCS Nóra–OSVÁT Anna–SZARKA László (szerk.), *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Tér és Terep 4*, Bp., Balassi Kiadó, 123–149.
- TÓTH Ágnes–VÉKÁS János 2006. *Migráció és modernizáció. A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek társadalmi-gazdasági jellemzői*, in TÓTH Ágnes–VÉKÁS János (szerk.), *Egység a különbözőségben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*, Bp., Friedrich Ebert Alapítvány, 137–197.
- VARGA E. Árpád 1996. A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi román népszámlálás tükrében, *Regio* (3): 82–94. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1996/3/05Varga_Arpád.doc